

16. ve 18. Asırlarda Osmanlı Fetva Literatüründe Mudârebe Ortaklığı**Ahmet İnanır**

Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assoc. Dr., Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law

Tokat, Turkey

ahmet.inanir52@gop.edu.tr

orcid.org/0000-0001-8300-2682

16. and 18. Century Mudârabah Contract in Ottoman Fatwas Literature**Abstract**

Mudârabah is a type of partnership that was founded by putting labor on the one hand and capital on the other, dating back thousands of years before Islam. In Islam, this partnership has been accepted as legitimate and used by Muslim societies. This partnership has included in the classic fiqh books as a separate section from the şarıkah subjects. Mudârabah partnership continues to exist in various ways today. Participation finance which is developing day by day collects capital based on this partnership. Some researchers even recommend it as an alternative method to participation banking based on contemporary usury especially the interest finance system. For this reason, whether the partnership in question is of a nature to perform the task expected from it will only be revealed by knowing the historical experience. Furthermore, determining the change that this partnership has undergone in the historical process will help to understand its current situation and the way it will take in the future. Because, depending on the human experience in the historical process, it is seen that some provisions and consequences of the partnership have changed. The partnership structures, which were simple in the first periods, have gained more and more technical features. For this reason, it is of great importance in terms of economic history to determine and how the Ottoman period partnerships were established in the 16. and 18. centuries, which business lines were widely used, and what legal problems and solutions were produced during this period. In this way, functional determinations can be made as to whether the contract will be able to fulfill the function expected today.

This research tries to put forward the various legal problems and solutions faced by the conflict partnership based on Ottoman fatwa literature in the 16. - 18. centuries. Because the current problems encountered with the application have been the subject of fatwas as well as fiqh books. For this purpose, fatwa journals belonging to İbn Kemal (d. /9401534), Ebu's-su'ud Efendi (Abū l-Su'ūd) (d. 982/1574), Sun'ullah Efendi (d. 1021/1612), Feyzullah Efendi (d. 1115/1703) and Yenişehirli Abdullah Efendi (d. 1156/1743), who stand out in terms of recognition and accessibility in the aforementioned centuries have been collected and fatwas that can be determined on the subject have been evaluated. In the Ottoman period fatwa literature, the contractual contract takes place in separate titles separate from the company department, as in the tradition of fiqh. It is understood that fatwas related with mudârabah mostly reflect the problems and solutions that arise during the application. When the

---

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism
Geliş/Received: 09 Ocak/January 2020 | **Kabul/Accepted:** 25 Şubat/February 2020 | **Yayın/Published:** 20 Mart/March 2020
Atf/Cite as: Ahmet İnanır, "16. ve 18. Asırlarda Osmanlı Fetva Literatüründe Mudârebe Ortaklığı Teriminin İçerdiği Anlamlar = 16. and 18. Century Mudârabah Contract in Ottoman Fatwas Literature", *Eskiyeini* 40 (Mart/March 2020), 37-72.
<https://doi.org/10.37697/eskiyeini.672541>

Copyright © Anadolu İlahiyat Akademisi/Anatolian Theological Academy, 06050, Ankara, Turkey | www.anilakademi.com
CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

prominent fatwa journal of the research subject are examined, it is seen that the mudârabah partnership has been widely used in Ottoman society in terms of both number and issues. Due to the fact that this partnership can be said to be one of the most useful tools for the capitalist to operate his capital and to meet the financing needs for the entrepreneur. It seems that some people especially women, who do not have the opportunity to trade, prefer this partnership.

Expressions such as “Zeyd Captain”, “Black Sea and the Mediterranean”, which are frequently mentioned in mudârabah related to fatwas are observed that a partnership has been made mainly in the Istanbul-centered, Mediterranean and Black Sea basins for the agricultural and commercial works in the Ottoman Empire in the aforementioned centuries. Thus, entrepreneurs seem to meet their short-term financing needs. It can be said that the fact that the mudârabah partner is active in the partnership and the passivity of the capital owner causes the parties to have more reflections in the fatwa than the other partnership types. Because, it is seen that if the mudârabah partner is not unjust due to the mudârabah partnership, he is not responsible for the loss in his capital, and if the profits are due to the transactions against the immigration of the capital owner, the probability of the mudârabah partner is to take more risks.

This situation causes the capital owner to try to impose various restrictions on the place, time and duration in order to protect the capital from loss, and even to go further, to put forward some conditions contrary to the spirit of the depository, as the depository is common to the loss in the capital or to be a guarantor to the capital. Nevertheless, it is understood that the depository did not comply with the relevant conditions too much and that in some cases the capital was lost, this was considered within the scope of injustice.

One of the main points of disagreement between the capital owner and the mudârabah partner whether the capital is given as debt, treatment or mudarabah. Especially, in case mudârabah partnership makes a loss, it is seen that capital owner is trying to save his main capital, while the mudârabah partner is trying to avoid the obligation of compensation. Even, in some fatwas, capital may claim that while he took profit from the mudârabah partner, he made a profit in the event that the loss occurred while the nature of the capital was not on the agenda. He claims that he/she took the ruin in response to his/her claim that the capital owner lent. In fatwas, if the partners can not put forward any evidence or if both parties present the evidence, the evidence of debt is accepted, if no preference can be made a selection between the evidences, it is seen that if capital get lost, debt is preferable, if profit is obtained, the evidence of mudârabah is preferred. Because, the mudârabah partner with the permission of capital owner, admits that he/she delivered the goods in capital owner, according to which he embraced capital. In this case, mudârabah partner may file suit a compensation case. However, if there is no evidence related capital owner lends, it is accepted that his/her oath related to mudârabah partner is a mudarabah.

It is seen that the capital owner is trying to make a capital such as wheat, hemp, cloth and sheep in fatwas. However, if he gave a power of attorney and told him to use it, it is seen that the contract of mudârabah could not draw up. In addition, except for the labor of the mudârabah partner, the claim that he added capital and was the permission of the capital owner etc. is accepted in some circumstances. It can be said that the issues of loss and detriment related to mudârabah are subject to more fatwa than other issues. Some of them appear to be due to negligence and malevolent attitude of the destructor, some to be due to negative market conditions, and others to physical adverse conditions such as the sinking of the ship. From these point, it is also possible to identify the areas where the damage was caused in these centuries. Among them, the sinking and side lying of the sea vehicles come to the fore. It can be said that in the centuries of research in the example of Mudarabah, there is no incompatibility between the fatwas and the tradition of fiqh, that is between theory and practice.

Keywords

Islamic Law, Ottoman Empire, Fatwas, Company, Mudârabah Contract

16. ve 18. Asırlarda Osmanlı Fetva Literatüründe Mudârebe Ortaklığı

Öz

Mudârebe, geçmişî İslam'dan binlerce yıl öncesine dayanan bir taraftan emek, diğer taraftan sermaye konularak kurulan bir ortaklık türüdür. İslam'da da bu ortaklık meşru olarak kabul edilmiş ve Müslüman toplumlar tarafından kullanılmıştır. Bu ortaklık klasik fıkıh kitaplarında şirket bahsinden ayrı bir bölüm olarak yer almıştır. Mudârebe ortaklığı çeşitli şekillerde günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Her geçen gün gelişmekte olan katılım finansı bu ortaklığa dayalı olarak sermaye toplamaktadır. Hatta bazı araştırmacılar onu faizli finans sistemi başta olmak üzere çağdaş murabahaya dayalı katılım bankacılığına alternatif bir yöntem olarak da önermektedir. Bu yüzden söz konusu ortaklığın günümüzde kendisinden beklenen görevi yapacak bir mahiyette olup olmadığı ancak tarihi tecrübenin bilinmesiyle ortaya çıkacaktır. Ayrıca bu ortaklığın tarihi süreçte geçirdiği değişimin tespit edilmesi onun günümüzdeki durumunu ve gelecekte alacağı şekli anlaşılabilmesine yardımcı olacaktır. Zira tarihi süreçte beşerî tecrübeye bağlı olarak mudârebe ortaklığında bazı hüküm ve neticelerinin değişime uğradığı görülmektedir. İlk dönemlerde sade olan ortaklık yapıları gittikçe daha teknik bir özellik kazanmaktadır. Bu sebeple 16. ve 18. asırlarda Osmanlı dönemi mudârebe ortaklıklarının nasıl ve ne biçimde kurulduğu, hangi iş kollarında yaygın bir şekilde kullanıldığı ve bu esnada ne gibi hukuki sorunların çıktığı ve çözümlerin üretildiğinin tespit edilmesi iktisat tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu sayede mudârebenin günümüzde kendisinden beklenen işlevi yerine getirip getiremeyeceğinin imkânına dair işlevsel tespitler yapılabilecektir.

Bu araştırma 16-18. asır Osmanlı fetva literatürüne dayalı mudârebe ortaklığının söz konusu asırlarda karşılaştığı çeşitli hukuki sorunlar ve çözümlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. Çünkü uygulamayla ilgili karşılaşılan güncel sorunlar fıkıh kitapları yanında fetvalara konu olmuştur. Bu amaçla söz konusu asırlarda tanınırlık ve ulaşılabilirlik bakımından öne çıkan İbn Kemal (öl. 940/1534), Ebussuûd Efendi (öl. 982/1574), Sun'ullah Efendi (öl. 1021/1612), Feyzullah Efendi (öl. 1115/1703) ve Yenişehirli Abdullah Efendi'ye (öl. 1156/1743) ait fetva mecmûaları taranarak konuyla ilgili tespit edilebilen fetvalar değerlendirilmiştir.

Osmanlı dönemi fetva literatüründe mudârebe akdi, fıkıh geleneğinde olduğu gibi şirket bölümünden ayrı müstakil başlıklarda yer almaktadır. Mudârebeyle ilgili fetvaların daha çok uygulama esasında ortaya çıkan sorunlar ve çözümleri yansıttığı anlaşılmaktadır. Araştırma konusu asırlara ait öne çıkan fetva mecmualarında incelendiğinde gerek sayı gerekse ihtiva ettiği konular bakımından mudârebe ortaklığının Osmanlı toplumunda vavân bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Zira bu ortaklık sermayedar açısından sermayesini işletmenin, girişimci açısından da finansman ihtiyacını karşılamının en kullanışlı araçlarından biri olduğu söylenebilir. Özellikle kadınlar olmak üzere ticaret yapma imkânı olmayan bazı kimseler bu ortaklığı tercih ettikleri anlaşılmaktadır.

Mudârebeyle ilgili fetvalarda sıkça geçen denizle ilgili “Zeyd-i reis”, “Karadeniz ve Akdeniz” gibi ifadeler söz konusu asırlarda Osmanlı Devleti'nde daha çok İstanbul merkezli Akdeniz ve Karadeniz havzasında tarım ve ticarete yönelik işler için mudârebe ortaklığı yapıldığı görülmektedir. Bu sayede girişimciler, kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşıladıkları anlaşılmaktadır. Mudâribin ortaklıkta faal, rabbü'l-mâlin pasif kalması tarafların diğer ortaklık türlerine göre mudârebeyle ilgili meselelerin daha fazla fetvalara yansımaya sebep olduğu söylenebilir. Çünkü mudârebe ortaklığı gereği mudâribin teaddisi olmadığı takdirde re'sümâldeki zarardan sorumlu olmaması ve rabbü'l-mâlin takyidinde muhalif yaptığı işlemlerden dolayı kâr etmesi halinde kârın kendisine kalmasıyla mudâribin daha fazla risk almasına imkân verdiği görülmektedir.

Bu durum rabbü'l-mâlin sermayesini zarardan korumak amacıyla mudârebe yer, zaman ve süreyle ilgili çeşitli sınırlamalar getirmeye çalışmasına hatta daha da ileri giderek mudâribin sermayedeki zarara müsterek olması veya sermayeye kefil olması gibi fıkihta yer aldığı şekliyle mudârebe akdinin ruhuna avkırı bazı şartlar ileri sürmesine sebep olmaktadır. Buna rağmen mudâribin ilgili şartlara pek fazla riâyet etmeyerek bazı hallerde sermayenin zâyî olmasına sebep olduğu bunun ise teaddi kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Rabbü'l-mâl ile mudâribin temel ihtilaf noktalarından birinin de re'sümâlin karz, muâmele veya mudârebe olarak verilip verilmediği meselesidir. Özellikle ortaklığın zarar etmesi halinde rabbü'l-mâl, ana sermayesini kurtarmak, mudâribin ise tazmin yükümlülüğünden kaçınmak için uğraştığı görülmektedir. Hatta bazı fetvalarda rabbü'l-mâl, mudâribden kâr payı alırken, sermayenin mahiyetini gündem yapmazken zarar ortaya çıktığı hallerde karz verdiğini iddia edebilmektedir. Burada rabbü'l-mâlin karz verdiği iddiasına karşılık, mudârib mudârebeye aldığı ileri sürmektedir. Fetvalarda ortaklar herhangi bir delil ortaya koyamadığı veya her iki tarafın delil ortaya koyduğu hallerde karz delili kabul edilmekte, deliller arasında herhangi bir tercih yapılmadığı takdirde ise sermaye zâyî olmuşsa karz, kâr elde edilmişse mudârebe delilinin tercih edildiği görülmektedir. Çünkü mudârib, rabbü'l-mâlin izniyle sermayeyi kabzettiğine göre rabbü'l-mâl de malı teslim ettiğini itiraf etmektedir. Bu durumda mudârebe tazmin davası açabilir. Ancak rabbü'l-mâlin karz verdiğine dair delili olmadığı hallerde mudâribin mudârebe olduğuna dair yemini kabul edilir.

Fetvalarda rabbü'l-mâlin buğday, kendir, bez ve koyun gibi taşınır malları re'sümâl yapmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak rabbü'l-mâl vekâlet verip mudârebeye kullanmasını söylediği takdirde mudârebe akdi kurulmuş olmadığı görülmektedir. Ayrıca mudâribin emeği dışında kendisinin sermaye ilave ettiğine dair iddiası rabbü'l-mâlin izin vermesi vb. bazı şartlarda kabul edilmektedir. Mudârebeye ilgili zarar ve ziyan hususlarının diğer meselelere göre daha fazla fetvalara konu olduğu söylenebilir. Bunların bir kısmı mudâribin ihmal ve kötü niyetli tutumundan bir kısmı olumsuz divasa şartlarından diğer bir kısmı da geminin batması gibi fizikî olumsuz şartlardan kavnaklandığı görülmektedir. Bunlardan hareketle söz konusu asırlarda zararın kavnaklandığı alanları tespit etmek de mümkündür. Bunlar arasında deniz araçlarının batma ve yan yatmaları öne çıkmaktadır. Mudârebe akdi örneğinde araştırma yapılan asırlarda fetvalarla fıkıh geleneği arasında yani teori ile pratik arasında bir uyumsuzluğa rastlanmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

İslam Hukuku, Osmanlı Devleti, Fetvalar, Şirket, Mudârebe

Giriş

İlk dönemlerden itibaren ellerinde sermayeleri olup çeşitli sebeplerle işletemeyen bazı kimselerin ticari kabiliyeti olduğuna güvendiği kişilerle mudârebe yoluyla sermayelerini işletmeleri, İslam öncesi farklı medeniyetler tarafından da bilinen ve uygulana gelen bir yöntemdir. Milattan yaklaşık iki bin yıl önce yaşamış Kral Hammurabi'nin kanunnamelerinde, Talmud'da ve Roma hukukunda mudârebeyi çağrıştıran ortaklıklara rastlanmaktadır.¹ Câhiliye devri Araçları arasında da mudârebe ortaklığının Mekke'nin Bizans, Pers ve Yemen arasında ticaret güzergâhındaki konumu dolayısıyla hem kervan hem de deniz ticaretinde finansman ihtiyacını karşılamının en kullanışlı araçlarından biri olduğu bilinmektedir. Nitekim Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olmadan önce Hz. Hatice ile mudârebe ortaklığı yaptığı belirtilmektedir.² Birçok sahabenin de bu ortaklığı yaptıkları bilinmektedir.³

1 Murtaza Köse, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002), 159-160.

2 Merğînânî, Ali b. Ebî Bekir b. Abdulcelil, *el-Hidâve serh-u Bidâveti'l-mubtedî*, thk. Tallâl Yusuf (Bevrut: Dâru küttübî'l-ilmivve, 1990), 3/225; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zahirî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr* (Bevrut: Dâru'l-İlmive, 1988), 7/96; Abdülaziz İzzet Havvat, *es-Serikât fi's-Seriatî'l-İslamiyye ve'l-Kanunu'l-Vazî*, 4. Baskı (Bevrut: Müessesetür-r-risale, 1994), 1: 63; Cengiz Kallek, "Mudârebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/359-363.

3 İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar, *Siretü İbn İshak*, tah. Muhammed Hamidullah (Konya: Hayra Hizmet Vakfı Yayıncılık, 1981), 59; İbnü'l-Esir İzzuddin Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Mu-

Mudârebe, Avrupa'da da 10. yüzyıldan itibaren "commenda" adıyla bir çeşit âdi komandit şirket biçiminde yaygınlaşıp bölge ülkelerinin ticaret hukukuna girerek standart bir görünüm kazanmış, is ortaklıklarının daha çok girişimci ve sermayedarı bünyesinde toplamasına katkı sağlamıştır.⁴ Dolayısıyla bu ortaklık sadece Müslümanların geliştirdikleri ve yararlandıkları bir ortaklık değil, insanlığın ortak tecrübesinin ürünüdür.⁵ İktisat tarihinde bu ortaklığı işleticinin zarardan sorumlu olmaması ve sermaye sahibinin yatırdığı sermaye kadar sorumlu sayılması bakımından sınırlı sorumluluk kavramının tezahür ettiği ortaklık türü olarak değerlendirilmektedir.⁶

Beşerî muamelelerin sürekli değişmesi sonucu daha önce literatürde olmayan yeni ortaklıklar icat edildiği gibi var olan ortaklıkların da şartları, hükümleri ve neticeleri değişebilmektedir. Bu bağlamda mudârebe ortaklığının ticârî orfe göre değiştiği görülmektedir. Zira ilk dönemlerde oldukça sade ortaklık yapıları gittikçe daha teknik bir özelliğe kavuşmakta hatta günümüzde "*Mülkiyetle Sona Eren Mudârebe*", "*Müşterek Mudârebe*" ve "*Mudârebe Sukuk*" gibi içinde mudârebe ismi geçen çeşitli bileşik (mürekkap) ortaklıklar geliştirilmeye çalışılmaktadır.⁷ Örneğin mudârebe sukuku, klasik mudârebeye göre taraflar, yapı ve niteliğiyle ilgili bazı değişimler geçirmektedir. Zira klasik mudârebe iki taraflı basit bir sözleşme iken mudârebe sukuk ise üç taraflı, mudârebe ve satım akdinin bir akitte birleştiği mürekkep bir akde dönüşmektedir. Mudârebe ortaklığı katılım bankalarının da kuramsal temelini oluşturmaktadır.⁸ Çünkü katılım hesaplarına toplanan fonlar mudârebe usulüyle toplanmakta ve teorik olarak ticaret başta olmak üzere sanayi, hizmet ve tarım sektörlerinde faaliyet göstermek üzere mudârebe ortaklıkları kurabilmektedir. Nitekim katılım bankalarının kurucu öncülerinden Ahmed en-Neccâr asıl olarak ortaklık yöntemini önermektedir.⁹ Ancak uygulamada ticaretin doğası gereği taşıdığı risklerden dolayı

hammed b. Abdilkerim b. Abdilvahid Şeybani, *el-Kâmil fi't-tarih*, (Beirut: 1965), 2/39; Hattâb, Abdurrahman Muhammed b. Muhammed, *Mevâhibu'l-celil li-şerhi Muhtasar-ı Halil*, thk. Zekeriya Umeiryât (Beirut: Dâr-u âlimi'l-kütüb, 2003), 7/440.

4 Halil Arslanlı, *Kollektif ve Komandit Şirketler* (İstanbul: İstanbul Üniv. Yay. 1958), 8; Osman Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku* (İstanbul, Marifet Yayıncılık, 1981), 37-38; Fethi Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulanması* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 56-60.

5 Mergînânî, *Hidâye*, 3/225.

6 Tansu Çiller - Murat Çizakça, *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri*, (İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayıncılık, 1989), 7; Kallek, "Mudârebe", 30/362; Köse, "Ticaret Hukuku Tarih Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", 171.

7 Komisyon, *Faizsiz Bankacılık Standartları*, Çev. İshak Emin Aktepe/Mehmet Odabaşı (İstanbul: TKBB Yayıncılık, 2012), 370; Servet Bayındır, *Fikhî ve İktisâdî Açından İslâmî Finans* (Para ve Sermaye Piyasaları) (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayıncılık, 2015), 142-143; Abdullah Durmuş, "Modern Bir Finansal Arac Olarak Sukuk ve Fikhî Acıdan Tahlili". *İslam Hukuku Araştırmaları Deraisi* 16 (2010). 147; Ahmet Hamdemirci ve Sakir Görmüş. "Kapitalizm'in Sarmalından Bir Çıkış Yolu Olarak Adil Ekonomik Düzen'in Kredileşme İlkeleri", *Route Education and Social Science Journal* 27 (2018); 1306-1307; Abdülelah al-Zafenî, *Mudârebe Şirketlerinin Akitleri ve Çağdaş Uygulanırılığı* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 3.

8 Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 59-60; Kallek, "Mudârebe", 30/360.

9 Ahmed en-Neccâr, *el-Asâle ve'l-muâsıra fi menhaci tenmiyeti'ş-şâmile*; Bünük bilâ fevâid kadıyyetü bünûki'l-iddihâri'l-mahalliyye (Cidde: 1985; 79-270); Refik Yunus el-Mısıri, *Buhûs fi'l-mesârifi'l-İslâmiyye* (Dımaşk: Dârü'l-fikr, 2001), 332-381.

pek tercih edilmemektedir.¹⁰ Buna rağmen bazı araştırmacılar mudârebeyi faizli finans sistemi başta olmak üzere çağdaş murabahaya dayalı katılım bankacılığına alternatif bir yöntem olarak da önermektedir.¹¹ Bu sebeple günümüzde mudârebeden daha fazla yararlanma imkânı araştırılmaktadır.

Diğer taraftan 1970'lerden itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde teknolojik yeniliklere ait projelerin finansmanını sağlamakta yararlanılan "risk sermayesi" (venture capital), her ne kadar mudârebeyle mahiyet farklılığı bulunsada zarar riskini sermayedarın yüklenmesi bakımından mudârebeve benzetilmektedir.¹²

Klasik fıkıh literatüründe ilk dönemlerden itibaren çeşitli ortaklık türlerine verilmektedir. Ancak fıkıh terminolojisinde şirket kavramı teknik olarak ortaklık gaveli akitlerin hepsini kapsamamakta daha çok ortakların sermaye, bavy ve haklarının aynı cesit olduğu ortaklıkları ifade etmektedir. Bu sebeple böyle olmayan ortaklıklar "kitâbü's-şirke" bölümünde değil de müstakil başlıklar altında ele alınmaktadır. Emek-sermaye ortaklığına dayanan mudârebe de müstakil başlıklarla "kırad" ve "mudârebe" gibi isimlerle adlandırılmaktadır.¹³ Osmanlı Devleti hukuk sisteminde, Hanefi mezhebi esas alındığından Osmanlı dönemi fıkıh ve fetva literatüründe genellikle mudârebe ismi kullanılmaktadır.¹⁴

Mudârebe konusunda şimdiye kadar gerek yurt içinde gerek ise yurt dışında çeşitli araştırmaların yapıldığı görülmektedir.¹⁵ Türkiye'de Fethi Gedikli'nin 1996 yılında "16. ve 17. Asır Osmanlı Şer'iyye Sicillerinde Mudârebe Ortaklığı: Galata Örneği" adlı doktora tezinin bu alanda yapılmış en kapsamlı çalışmalarından biri olduğu söylenebilir.¹⁶ Yazar burada sınırlı sayıda fetvâdan yararlanmakta ve bunları uygulamadan kaynaklanan sorunlardan ziyade teorik bir kaynak olarak değerlendirmektedir.¹⁷ Ayrıca Hasan Ellek'in "İslam Hukuku'nda Emek-Sermaye Ortaklığı (Mudârebe) ve Diğer Ortaklıklarla İlişkisi" ve Abdülelah al-Zafeni'nin "Mudârebe Şirketlerinin Akitleri ve Çağdaş Uygulanırlığı" adlı yüksek lisans tez çalışmaları vardır. Murtaza Köse'nin "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme"¹⁸, Fethi Gedikli'nin "İstanbul'da Para Vakıfları

¹⁰ Yunus Emre Yıldız, *Kamu Kurumlarının Finansmanında Mudârebe İmkânlarının Uygulanması* (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 32; İmran Çelik, "Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudârebe ve Günümüzde Kullanımı", *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Deraisi* 1/3 (2017), 392-394 (381-395); Obivathulla Ismath Bacha, "Conventional Versus Mudârabah Financing: An Agency Cost Perspective", *Journal of Islamic Economics* 4/1-2 (Selangor 1995), 33-49.

¹¹ Çelik, "Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudârebe ve Günümüzde Kullanımı", 382; Yıldız, *Kamu Kurumlarının Finansmanında Mudârebe İmkânlarının Uygulanması*, 21.

¹² Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 59-60; Köse, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", 160-161; Kallek, "Mudârebe", 30/360.

¹³ Hattâb, *Mevâhibü'l-celil*, 7/440.

¹⁴ Merğînânî, *Hidâye*, 3/225; Ebussuûd, Muhammed İmâduddin, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Derleyen Veli b. Yusuf (İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 178), vr. 150b-153a.

¹⁵ İlgili çağdaş literatür için bk. Zafeni'nin "Mudârebe Şirketlerinin Akitleri ve Çağdaş Uygulanırlığı", 156-163.

¹⁶ Bu tez "Osmanlı Şirket Kültürü: XVI XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulanması" adıyla İz Yayıncılık tarafından 1998 yılında basılmıştır.

¹⁷ Tahsin Özcan, "Osmanlı Şirket Kültürü: XVI. -XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulanması", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 273-275.

¹⁸ Köse, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme", 151-177.

ve Mudârebe"¹⁹, M. Salih Kumaş ve Elman Abdullayev'in "Bir Finansman Modeli Olarak Mudârebe'nin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi"²⁰, Doruk Gönen, "İslam Hukukunda Mudârebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları"²¹, Muhammed Vecih Huneyni'nin "Tasmînu hıyârâti mâliyye İslâmiyye li'l-mudârebe ve idâreti'l-mehâtr"²², Sahnun Mahmud ve Hannan el-Umravi'nin "Sukûkü'l-mudârebeti'l-hadrâ ve devruhâ fi tahkiki mukavvematî't-tenmiyeti'l-müstedâme" çalışmaları tespit edilmiştir.²³ Şirketler hukuku alanındaki diğer çalışmalar da dikkate alındığında mudârebe ortaklığının birçok yönden çalışıldığı söylenebilir. Ancak Osmanlı fetva literatürüne dayalı araştırmalar son derece sınırlıdır. Bu çalışma 16. ve 17. asırlarda mudârebe ortaklığında karşılaşılan çeşitli hukuki sorunlar ve çözümleri değerlendirmeye çalışacaktır. Bu amaçla yüzü aşkın fetva tespit edilip kendi içinde konularına göre tasnif edilerek hem Osmanlı dönemi tecrübesi hem de teorik fikhî hükümler ile arasındaki tutarlılığa dair bazı tespitler yapabilmek için araştırılacaktır. Nihayetinde mudârebe ortaklığıyla ilgili daha gerçekçi değerlendirme yapılmasına zemin oluşturacaktır. Bu çalışmada ayrıca söz konusu fetva metinleri olduğu gibi verilerek o dönemdeki sorunların açık bir şekilde anlaşılması ve çeşitli disiplinlerden araştırmacıların istifade etmesi amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmanın alanında mudârebeyle ilgili fetvalara dayalı farklı bir boşluğu doldurması amaçlanmaktadır.

Mudârebe ortaklığı klasik fikhî kitaplarında ve çağdaş çeşitli çalışmalarda ayrıntılı bir şekilde incelenmiş²⁴, Mecelle'de ise kanunlaşmıştır.²⁵ Bu yüzden burada sadece Hanefi mezhebi bağlamında teorik açıdan kısaca mudârebeyle yer verilecek daha çok araştırma konusu asırlara ait fetvalar üzerinden konu anlaşılmasına çalışılacaktır.

1. İslam Hukukunda Mudârebe

Mudârebe akdi, ortaklardan birinin sadece sermayesini, diğerinin ise emek, ticari bilgi ve tecrübesini ortaya koyduğu ve tarafların kârı aralarında anlaştıkları oran

¹⁹ Fethi Gedikli, "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudârebe", *Osmanlı Hukuku: Makaleler* (İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2012), 31-47.

²⁰ M. Salih Kumaş ve Elman Abdullayev, "Bir Finansman Modeli Olarak Mudârebe'nin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi", *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies = Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 67-87.

²¹ Doruk Gönen, "İslam Hukukunda Mudârebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFİM)* 63/1-2 (2005), 193-212.

²² Muhammed Vecih Huneyni, "Tasmînu Hıyârâti Mâliyye İslâmiyye li'l-Mudârebe ve idâreti'l-Mehâtr", *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)* (21-23 October 2015), (Sakarya: Turkey Proceedings, 2016), 2/233-262.

²³ Sahnun Mahmud-Hannan el-Umravi, "Sukûkü'l-Mudârebeti'l-Hadrâ ve Devruhâ fi Tahkiki Mukavvematî't-Tenmiyeti'l-Müstedâme", *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)* 21-23 October 2015 (Sakarya: Turkey Proceedings, 2016), 3/210-220; Özcan, "Osmanlı Şirket Kültürü: XVI. -XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması", 3/273-275.

²⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî. *Mebcut*. (XXX). (Beirut: Dâru'l-marife, 1993), 22/18-187; Merğînânî, *Hidâye*, 3/225-239; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâşânî. *Kitabu Bedâiu's-Sanâi fi Tertibi's-Seraî*. (I-VII), (Beirut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1986), 6/79-114; Ebû Zeke-riyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzebe*, (I-XX), (Beirut: Dâru'l-fikr, tsz), 14/357-394; Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku*, 247-356.

²⁵ Mecelle, Mad. 1404-1430.

çerçevesinde paylaştıkları bir ortaklıktır.²⁶ Bu ortaklıkta sermaye sahibine rabbü'l-mâl/finansör (pasif ortak), iş gücünü ve ticari kabiliyetlerini ortaya koyarak çalışan kimseye de mudârib veya âmil (aktif ortak veya girişimci) denir. Mecelle'de "Bir taraftan sermaye ve diğer taraftan sa'y ü amel olmak üzere bir nevi' şirkettir. Sermâye sahibine, "rabbü'l-mal" ve âmile, "mudârib" denilir" şeklinde tarif edilmektedir.²⁷ Bu ortaklık iki kişi arasında yapılabileceği gibi işin mahiyetine göre birden fazla finansör ve girişimciyle de yapılabilir.

Mudârebe ortaklığı, gerekli ehliyete sahip tarafların karşılıklı irade beyanlarıyla (icap-kabul) kurulur. Hanefilere göre karşılıklı irade beyanı mudârebenin rüknü, taraflarla akdin konusunu oluşturan sermaye ve amelle kârın oran olarak belirlenmesi ise sıhhat şartlarıdır.²⁸ Mudârebede sermaye; para cinsinden olmalıdır, para dışında taşınır bir mal (uruz) olması caiz değildir.²⁹ Zira sermayedarın kâra hak kazanması sermayesi ile mudâribin kâra hak kazanması ise emeğiyledir. Zarar ve ziyan her durumda finansöre aittir.³⁰ Kâr taksimatı ise sözleşmeye bağlıdır, ama genel ilke kâr tarafların anlaştıkları şarta, zarar da mal miktarlarına bağlıdır. Kârın belirsizliğini gerektiren her şart bu ortaklığı fasid kılar.³¹ Fakihlerden Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre, mudârebe ortaklığı fasid olması halinde bu ortaklık fasid icareye dönüşür. Bu durumda şirket kâr etsin yahut etmesin, mudârib emeğinin karşılığı olarak ecr-i misil alır. Kâr, sırf sermayedar için şart koşulduğu takdirde bu muamelenin adı "*bidaa*"³², kâr sırf mudârib için şart koşulduğu takdirde ise bu akit "*karza*" dönüşür.³³ Bazen de inan şirketi olarak kurulan ortaklık taraflardan biri tarafından işletildiği takdirde mudarebeye dönüşmektedir.³⁴

Mudârebe ortaklığı, bir emanet ilişkisini ve vekâleti kapsar yani ortaklık sermayesi olan re'sülmal mudâribin elinde vedia hükmündedir, dolayısıyla emanet sorumluluğuna bağlıdır.³⁵ Çünkü aralarındaki ilişki, vekil-müvekkil arasındaki ilişki gibidir. Taraflardan birinin lehine, örneğin kârın bir kişiye ait olması şeklinde ileri sürülen şartlar, mudârebe akdini fasid kılmaktadır. Bu durumda mal, mudâribin elinde emanet hükmündedir.³⁶ Teaddisi bulunmadığı takdirde mudârib, sermayede meydana gelecek zararlardan sorumlu değildir.³⁷

²⁶ Merğînânî, *Hidâye*, 3/226; Serahsi, *Mebcut*, 22/18-22; İbnü'l-Hümmam Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid b. Abdülhamid b. Mes'ud, *Şerhu Fethi'l-Kadir*, (I-X), (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1977), 10/445.

²⁷ Mecelle, Md. 1404.

²⁸ Merğînânî, *Hidâye*, 3/226; Şekerci, *İslâm Şirketler Hukuku*, 282-287.

²⁹ Serahsi, *Mebcut*, 22/33; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 6/83; Mecelle, Md. 1409.

³⁰ Zarar ve ziyân, her halde rabbü'l-male âid olur. Ve mudârib ile beynlerinde müşterek olması şart edilirse, ol şarta i'tibar olunmaz. (Mecelle, Md. 1428).

³¹ Serahsi, *Mebcut*, 22/22; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 6/80; Şurûnbilali Ebu'l-İhlas Hasan b. Ammar b. Ali el-Vefai, *Guruyetü Zevî'l-Ahkam fi Buğyati Düreri'l-Hükkam*, (I-II), (İstanbul: 1976), 2/311, (Dürer'in haşiyesi olup birlikte basım).

³² Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava Maa'n-Nükul*, (İstanbul: Dârü't-Tibâati'l-Âmire, 1266), 491.

³³ Merğînânî, *Hidâye*, 3/225; Avnî. Ebu Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Ayıntabi, *el-Binaye fi Şerhi'l-Hidaye* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1980), 5/657.

³⁴ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 483.

³⁵ Serahsi, *Mebcut*, 2/19; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 6/87.

³⁶ Merğînânî, *Hidâye*, 3/226; İbn Kemal, *İzâhu'l-İslâh*, vr. 169a, vr. 256a.

³⁷ İbn Kemal, *İzâhu'l-İslâh*, vr. 169a; Mecelle, Mad. 1404.

Mudâribin şirket işlerini yürütürken ortaklık sözleşmesindeki şartlara riayet etmesi gerekir. Bunlara riayet etmemesi halinde mudâribin gâsıp hükmünde olacağı ve oluşacak zararın tazmini gibi bazı yaptırımlar bulunmaktadır.³⁸ Yine bu ortaklıkta aktif ortak olan mudâribin ortaklık sermayesinin fazlasıyla herhangi bir mal alımında bulunamayacağı ifade edilmektedir.³⁹

Mudârebe ortaklığı sermaye sahibi ile mudâribe karşılıklı birtakım yükümlülükler getirir. Fakat sermaye sahibi akdin gerektirdiği sorumluluklar dışında sermayesini zarardan korumaya yönelik akdin yapısıyla çelişmeyecek kâr paylaşımı dışında zaman, mekân, ticaret cesidi, satıcı ve müşteri tavini gibi pek çok konuda tedbir sadedinde veya bir şekilde yararlı olacağını düşündüğü ilave şartlar ileri sürülebilir. Bu şekilde yapılan mudârebeye mukayyed mudârebe, hiçbir şart ileri sürülmeden yapılan mudârebeye mutlak mudârebe denir.⁴⁰ Mudârebede aslanan mutlak ifadelerle kurulmasıdır. Bu yüzden sermaye sahibi ile mudârib, işletme yeri ve peşin ya da veresiye ile işletme şekli konusunda ihtilafa düşseler mudâribin sözü geçerlidir.⁴¹ Şimdi burada daha fazla detaya girmeden 16-18. yüzyıl fetva literatürü bağlamında konu incelenmeye çalışılacaktır.

2. 16 - 18. Yüzyıl Fetva Literatüründe Mudârebe

Osmanlı Devleti, insan yapısı, kültür ve coğrafya bakımından kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinin bir devamıdır. Hukuk bakımından da bazı istisnalar dışında bu gelenek aynen devam etmiş, diğer Türk devletlerinde olduğu gibi Hanefi mezhebine bağlı kalmıştır. Bu mezhep devletin kuruluş yıllarına kadar her yönüyle gelişmiş ve olgunlaşmıştır.⁴² Hanefi mezhebi ise her ne kadar Irak'ta ortaya çıksa da asıl gelişimini Maverâünnehir fıkıh havzasında gerçekleştirmiştir. Bu fakihler klasik hukuk çalışmalarını yanında, bir de günlük hayatın sorunlarına çözüm üreten nevâzil ve fetâvâ türünde eserler telif etmişlerdir. Osmanlı şeyhülislamı da resmi görev icabı muteber fıkıh kitapları yanında bu eserlerden de istifade ederek ibadetler dâhil hayatın bütün alanlarını kapsayan güncel sorunlara fetvalar vermişlerdir. Dolayısıyla bu fetvalar teorik meselelerden ziyade uygulama esnasında çıkan sorunlarla daha çok ilgilidir. Bu nedenle kendi dönemlerinde önemsenmiş ve mecmualar şeklinde derlenmiş yönetici, müftü, hâkim ve halk için bilgi ve meşruyet kaynağı olmuşlardır.⁴³

³⁸ Serahsi, *Mebcut*, 22/19; Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 6/87; Mecelle, Md. 1413.

³⁹ Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasen, *el-Camiu's-Sagîr*, (Şerhine Abdulhay Leknevi'nin yaptığı Nafi'ül-Kebir ile beraber basım), (Beirut: y.y., 1986), 424; Serahsi, *Mebcut*, 22/23; Köse, "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkilesimi Hakkında Bir Deneme", 171.

⁴⁰ Serahsi, *Mebcut*, 22/40; Merğînânî, *Hidâye*, 3/226; Mecelle, md. 1406, 1414.; *İslâm Şirketler Hukuku*, 280-281.

⁴¹ İbn Kemal, *Risâle fi Mesâilil-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 685), vr. 224a-b.

⁴² Ahmet İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fetvalarında Ahilik" *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Samsun (2014), Sayı: 36, 104.

⁴³ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 58a; Ebussuûd, *Mecmûatü'l-Fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr.142a-b; Fahrettin Atar, "İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (1985), s. 46; Ahmet İnanır, "İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 64. İbn Kemal, *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde der Hakk-ı Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 3548, vr. 45a-47b.M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Şûle Yayıncılık, 1998),

Mudârebe ortaklığı da söz konusu fetva literatüründe yer alan meselelerden biridir. Hatta diğer ortaklıklara göre daha çok fetvalara konu olduğu söylenebilir. Bunda söz konusu ortaklığın ihtiyaç sahiplerine kredi sağlama dışında, bizzat ticaretle uğraşma imkânı olmayan kadın ve askerlere sermayelerini işletme imkânı sunmasının önemli rolü vardır.⁴⁴ Ortakların gerek kendi aralarında gerekse piyasayla ilgili çeşitli sorunlar yaşaması ve herkes gibi fetva makamından konuyla ilgili dini ve hukuki çözüm araması söz konusudur. Özellikle doğrudan ticaretle uğraşmayan kimseler kâr ve zarar ortaklığı ile sermayelerini işletirken, kârı sevinçle karşılarken mudâribin işleri iyi gitmeyip zarar ettiğinde ise büyük öfke ve ıstırap duymuşlardır. Bu durumda bütün hukuki yolları kullanarak kabahati işletmeciye yüklemeye ve ana sermayelerini kurtarmaya çalışmışlardır. Fetva makamı bunların ilk müracaat edecekleri mercilerden biri olmuştur. Zira söz konusu fetva literatürü incelendiğinde fetvaların, sadece teorik hukuki meselelerin değil, aynı zamanda toplumun karşılaştığı ibadetler dâhil hayatın bütün alanlarında ortaya çıkan dini veya hukuki sorunların çözülmesi olduğu görülür. Çünkü üretimden tüketime Müslümanların taraf olduğu her türlü iktisadi faaliyet helal ve haram gibi dini değerlerden bağımsız değildir. Hayatın normal akışı içinde karşılaşılan sorunlar da fetvalara konu olabilir. Fakat Osmanlı fetva mecmualarında daha çok hakkında farklı görüşlerin bulunduğu ihtilaflı meselelerin konu edildiği görülür. Dolayısıyla mudârebe de tabîi olarak fetvalara konu olmuştur. Osmanlı şeyhülislam fetvaları ise ilgili meselelerde tercih edilen resmi görüşü yansıtmaması, halkın ihtiyaçlarına cevap vermesi ve müdevven bir kanun olmadığı dönemlerde klasik fıkıh kitapları yanında yargılama faaliyetleri esnasında hâkimlerin yararlanacağı bilgi ve yürürlük kaynağı olması gibi nedenlerle hukukçular ve halk tarafından önemsenmiş ve mecmûalar halinde derlenmiştir. Ancak derlemeler yapılırken çoğu defa bir mecmûanın tek bir şeyhülişlâma ait olup-olmamasına dikkat edilmemiş, başka şeyhülişlâmların fetvaları da aynı mecmûada yer almıştır. Osmanlı tarihinde görev yapmış 129 şeyhülislamın ancak çok azının fetva mecmuaları yayınlanmıştır.⁴⁵ Bu çalışmada mecmuaların hem resmi tutumu yansıtmaması hem de sonraki asırlara etki etmeleri yanında mecmûalarının tanınırlığı ve ulaşılabilirliği bakımından 16-18. yüzyıllarda öne çıkmış şeyhülislamlar arasında yer alan İbn Kemal (öl. 940/1534), Ebussuûd Efendi (öl. 982/1574) Sun'ullah Efendi (öl. 1021/1612), Feyzullah Efendi (öl. 1115/1703) ve Yenişehirli Abdullah Efendi'nin (öl. 1156/1743) fetvaları esas alınmıştır. Şimdi yüzelliye aşkın⁴⁶ fetvaya dayalı olarak söz konusu asırlarda mudârebe ortaklığıyla ilgili sorunlar kendi içinde kuruluş, sermaye, ortaklar ve ileri sürülen şartlar gibi çeşitli başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

173 vd.; Ahmet İnanır, *Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, (İstanbul: OSAV Yayıncılık, 2011); Şehabettin Tekindağ, "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", *İÜFTED*. 27/22, (1968), 53-55; Pehlül Düzenli, *Osmanlı Hukukçusu Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi ve Fetvaları*, 145 vd.; Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, İstanbul, Vadi Yayıncılık, 2002, s. 138; Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı* (İstanbul: Beyan Yayıncılık, 2002), 167-170; İnanır, "Osmanlı'da İslâm Hukuku", 38.

⁴⁴ Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 53-56, 133-137.

⁴⁵ Ahmet İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Fetvanın Yeri ve Günümüz Osmanlı Araştırmaları Bakımından Kaynak Değeri", *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*, Ed. Süleyman Kaya-Haşim Şahin, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2017), 133-149.

⁴⁶ Bu çalışmada İbn Kemal'de ait sekiz, Ebussuûd Efendi'ye ait seksendört, Sun'ullah Efendi'ye ait altı, Feyzullah Efendi'ye ait yirmi dokuz, Yenişehirli Abdullah Efendi'ye ait kırkbir fetva gözden geçirilmiştir.

2.1. Mudâribin Sermayedârın Şartlarına Riâyet Etmemesinden Kaynaklanan Sorunlar

Mudârebe akdinde mudârib ile sermayedar (rabbü'l-mâl) arasında vekâleti de kapsayan bir emanet ilişkisi vardır. Bu durumda mudârib elindeki ortaklık sermayesi olan sermaye (re'sülmal) vedia hükmündedir. Buna göre mudâribin teaddi ve taksiri bulunmadığı sürece sermayeye yönelik olarak hukuka aykırı olmayan tasarruflardan veya korumada kusuru olmaksızın meydana gelen zararlardan dolayı mudâribin hiçbir sorumluluğu yoktur. Bu durum fetvalara yansıdığı kadarıyla mudârib ile rabbü'l-mâl arasında re'sülmalın işletilmesi esnasında farklı tutum geliştirmelerine sebep olmuştur. Mudârib daha çok kazanmak için sermayeyi riske atacak girişimlerde bulunurken, rabbü'l-mâl ise öncelikle sermayeyi zarardan korumaya çalışmaktadır. Bu amaçla mekân, zaman, ticaret cesidi, satıcı ve müşteri tavini gibi bazı şartlar ileri sürerek mudâribi işletmede sınırlandırmaya çalıştığı görülmektedir.

2.1.1. Mekân Açısından Takyit

Fetvalarda rabbü'l-mâlin, sermayeyi işletme yeri konusunda mudâribi bazı sınırlamalar getirdiği görülmektedir. Yapılan sınırlamaların bu dönem Osmanlı ticaretinin şekli ve alanıyla ilgili bazı tespitler yapılmasını mümkün kılmaktadır:

Zeyd ber vech-i mudârebe Amr'dan akçe alıp aldığı metâyı İstanbul'da bey edip fâidesini Amr'a verip İstanbul'dan gayri yere alıp gitmeye Amr'ın rızası olmasa, sonra Zeyd, re's aldığı metâyı ahar yere alıp giderken kimisi helak olup mal-ı mudârebe zayı olsa Amr, Zeyd'e tazmine şer'an kadir olur mu? Beyan buyurub müsab oluna. Cevap: Muhalefet etmiş olacak tazmine kadir olur. (Harrarahû Ahmed).⁴⁷

Zeyd, Amr-ı reîse mudârebeye akçe verip: falan yere sefer eyle âhar yere sefer eyleme deyip nehyeylese Amr memnû olan yere sefer eylese fâide vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Men' edicek gasbetmiş olur meğer izin verdi olsa. Ebussuûd.⁴⁸

Zeyd Amr'a Karadeniz'e sefer etmek şartı üzere mudârebeye bir miktar akçe verse Amr Akdeniz'e sefer edip akçe helâk eylese şer'an zamân lâzım gelir mi? el-Cevab: Gelir. Ebussuûd.⁴⁹

Zeyd Amr-ı reîse mudârebeye bir miktar akçe verip Amr mezbûr akçe altı yıl gâhî Akdeniz'e sefer edip her seferde olan fâide Zeyd hissesin verirken bir seferki deryâda helâk olup akçe zâyî oldukda Zeyd "Akdeniz'e sefer etmeğe vermedim" idi deyû taallül edip akçeyi Amr'a ödetmeğe şer'an kâdir olur mu? el-Cevab: Nehyetti ise olur. Ebussuûd.⁵⁰

Zeyd-i mudârib Amr'dan mudârebeye aldığı mal İstanbul'dan sana gönderin deyip ba'dehû İslâmbul'a gelip malı Amr'a göndermeyip âhar yere gidip mal deryada helâk olsa Amr, Zeyd'e tazmine kâdir olur mu? el-Cevab: Olur, Amr kendi dedi ise. Ebussuûd.⁵¹

⁴⁷ Komisyon, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2867), vr. 56b.

⁴⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

⁴⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150b.

⁵⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a.

⁵¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

Fetvalarda geçen yer isimlerine göre Osmanlı'da mudârebe aktinin en yaygın olarak kullanıldığı alanın İstanbul, İzmir⁵², Mısır⁵³, Akdeniz ve Karadeniz havzasını içine alan deniz ticareti olduğu söylenebilir. Zira fetvalarda rabbü'l-mâlin bazen Karadeniz ve bazen de Akdeniz'de ticaret yapmakla ilgili kaydına rastlanmaktadır. Her ne kadar bazı fetvalarda sefer yönü belirtilmemiş olsa da onların da aynı havzada ticaret yaptıkları anlaşılmaktadır.

2.1.2. Zaman Açısından Sınırlama

Mudârebe ortaklığı sınırlı bir zaman dilimiyle sınırlandırılabilceği gibi uzun vadeli de kurulabilir. Fetvalarda gemi reislerinin belirlenen seferle yetinmeyip tekrar o sermaye ile sefere çıktıkları görülmektedir. Bu durumda elde edilecek kârın paylaşımında ve sermayenin zâyî olması halinde rabbü'l-mâlin zararının tazmini sorunu gündeme gelmiştir:

Zeyd gemici olan Amr'a mudârebeye akçe verip Amr bir defa sefer edip geldikde Zeyd akçesin vermedin Zeyd izinsiz yine sefere gidip gemi helâk olup akçe zâyî olsa Zeyd Amr'a tazmîne şer'an kâdir olur mu? el-Cevab: Bir defa sefere izin vermiş olmayacak olur. Ebussuûd.⁵⁴

Zeyd, Amr-ı reîse mudârebeye bir miktar akçe vermiş olsa Amr âhar sefere gittikde Zeyd'den izin almak lâzım olur mu? el-Cevab: İzn-i âmm olicak olur. Ebussuûd.⁵⁵

Mudâribin rabbü'l-mâlin izni olmadan sefere çıkması durumunda hukuken emanet konumunda olan sermayeye ihanet etmiş olacağından elindeki mal mağsûb, mudârib de gâsib konumuna düşmüş olmaktadır. Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre gâsıp fiili, mala yönelik bir eylemle mâlikin zilvedliğini gidermek ve aynı zamanda gâsıbın zilvedliğini tesis etmektir. Hanefîler'in yaptıkları bu tanımın ışığında, kâr vb. gâsbedilen malda meydana gelen artışlarda gâsıp fiili gerçekleşmiş sayılmaz. Zira bu tür artışlar, malın sahibinin elinden çıkmasından sonra meydana geldiğinden dolay bunlarda mal sahibinin zilvedliği hiç tahakkuk etmemiştir. Bu sebeple de mal sahibinin zilvedliğinin giderilmesi şartı gerçekleşmemekte, dolayısıyla gâsıp tahakkuk etmemektedir. Muhtemelen bu hukuki zemin mudâribleri rabbü'l-mâlê rağmen re'simâl'i kullanma konusunda cesaretlendirdiği söylenebilir. Zira gâsbedilen malda meydana gelen artışlar mevcutsa iade edilir, değilse ancak gâsıp için bir itlâf sorumluluğu oluşabilen durumlarda tazmin yükümlülüğü doğar. Hanefî hukucusu Serahsî, ziyadelerin gâsıp kapsamına dâhil olmadığını Hanefî hukukçularının genel görüşü olarak kavdederken⁵⁶ Kâsânî, İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'tan farklı olarak ziyadelerin gâsıp edileceği görüşünde olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Aynı gerekçe bir maldan elde edilen veya elde edilmesi mümkün olan menfaat için de söz konusudur. Zira maddî bir malı (avn) bizzat kullanma veya hukukî semerelerle faydalanma şekli her an gerçekleşen bir olaydır. Diğer bir ifadeyle her anın menfaati o anda

⁵² Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 486.

⁵³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 488.

⁵⁴ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a-b.

⁵⁵ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a.

⁵⁶ Serahsi, *Mebcut*, 11/54.

⁵⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 7/142.

meydana gelir ve sona erer. Dolayısıyla zorla el konan mallarda o ana kadar sahibinin elde ettiği menfaat gasp anında sona ermekte, gâsıbın elinde başka bir menfaat meydana gelmektedir.⁵⁸

2.1.3. Alışveriş Konusundaki Takyit

Fetvalarda rabbü'l-mâl mudâribin ne alıp satacağıyla ilgili bir sınırlama getirmediği takdirde dahi mudâribin serbestiyet içinde hareket edemeyerek ticari örf ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Meselâ konfeksiyon işleriyle meşgul bir mudâribin tecrübeli olmadığı başka işe girmesi teaddi olarak değerlendirilmektedir:

Zeyd Amr'a mudârebeye bir miktar akçe verip “Buğdaya ve arpaya ver gayriya verme” dedikde Amr: “Akçeyi pirince verdim zâyî oldu” dedikde zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Lâzımdır. Ebussuûd.⁵⁹

Zeyd, Amr'a mudârebeye bir miktar akçe verip ne metâ alacağın tayin eylemese Amr esir alıp zarar ettikde; “Ben esir al demedim” deyû zararın kabul etmemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Amr'ın san'atı sâir esbâb ticâreti olup satmak asla vâki olmamış ise re'y-i hâkimle olur. Ebussuûd.⁶⁰

Mudâribin re'sümâl ile iş yapmaktan ziyade kendisine nakliye amacıyla gemi satın alması da teaddi olarak değerlendirilmektedir:

Zeyd Amr'dan mudârebeye aldığı akçe ile Bekir bir gemi iştirâ edip deryada gemi helâk oldukça Amr Zeyd'e verdiği akçeyi tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Ebussuûd.⁶¹

Zeyd Amr-ı reîse bir miktar metâ bey' edip “Semenini mudârebe tarîkı ile isti'mâl eyle” deyip Amr dahi kavli-i mezbûr üzere isti'mâl edip her sefer ettikçe fayda deyû bir miktar akçe verip ba'dehû sefer ettikde gemi helâk olup mal zâyî olsa şer'an Zeyd, Amr'a tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Mudârebe-i mezbûre nâ-meşrûdur. Amma ribh deyip verdiği akçeler asla tutulur. Ebussuûd.⁶²

Bu fetvalardan mudârib, mudârebe akdi esnasında hangi iş yapmakla meşgulse sermayenin de bu işle meşgul olması için verildiğine dair ticari bir örf olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan da mudâribin işletmek için aldığı sermayeyi alt yapı yatırımı olarak kullanması menedilmektedir. Bu yolla mudâribin elde ettiği yeni sermayeyle bilmediği yeni işlere girişmesinin ve hemen kâr getirmeyecek alt yapı yatırımında kullanmasının önüne geçilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Rabbü'l-mâl peşin ve vadeli satım konusunda mudâribi sınırlandırdığı görülmektedir. Bazen rabbü'l-mâl söz konusu vadenin bitmesini beklemeden mudâribin

⁵⁸ Mehmet Âkif Aydın, “Gasp”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay. 1996), 13/387-392.

⁵⁹ Ebussuûd. *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a: Benzer içerikli fetvalar için bk. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, haz. Süleyman Kaya (İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2009), 336, 2020, 2031 ve 2039 no'lu fetva. (İlkinde mudâribin köle işi yapmasının men edilmekte diğerinde ise susam işi yapılması belirtilmektedir).

⁶⁰ Ebussuûd. *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b; Benzer fetva için bk. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 339, 2036 no'lu fetva.

⁶¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150b.

⁶² Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

kendi malından ana sermaye ve kârı tahsil etmeye çalıştığı⁶³, bazı mudâriblerin vadeyle ilgili şartlara riayet etmediği anlaşılmaktadır:

Zeyd Amr'a mudârebeye akçe verdikde nakde bey' eyle demiş olup ba'de zamânin akçesin istedikde Amr aldığı metâi vâde ile bey' eylemiş olup Zeyd vâde hulûl ettikde "akçeni alivereyin" demeğe kâdir olur mu? el-Cevab: İbtidâen akçe henüz nakit iken müşâ' olmadan veresiye almaktan nehyetti ise nehiy sahihtir. Amr teaddî eylemiş olur. Akçe vermek gerektir. Ebussuûd.⁶⁴

Rabbü'l-mâlin şartlarına riâyet etmemek zarar durumunda mudâriblere tazmin yükümlülüğü yüklese de kâr halinde ise rabbü'l-mâle pay verme yükümlülüğü bulunmamaktadır:

Zeyd, Amr'a mudârebe tarihiyle şu kadar akçe verdikten sonra "Meblağ-i mezbûr ile yağ iştirâ eyle" deyu tayin ve tahsis ettikten sonra Amr meblağ-ı mezbur ile yağ iştirâ etmeyip Zeyd'in izinsiz esir iştirâ edip şu kadar faide hâsıl olsa Zeyd ol faidede Amr'a müşârekete kâir olur mu? el-Cevab: Olmaz.⁶⁵

2.1.4. Taşıma Vasıtaları ve Şahıs Konusundaki Sınırlama

Rabbü'l-mâlin mudâribe sermayeyi kimin nasıl işleteceği konusunda da bazı sınırlamalar getirdiği görülmektedir. Mudâribin bu şartlara riayet etmemesi teaddî olarak değerlendirilmektedir:

Mâl-i mudârebe isti'mâl eden Zeyd-i reîs kendi sefer ettiği gemiyi satıp mal sahibinin icâzeti yoğken âhar kimse gemisiyle seferde mâl-ı mudârebe helâk olsa zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Sahibinin emrine muhâlefet edicek olur. Ebussuûd⁶⁶ Bu sûrette Zeyd cümle mâl-ı mudârebeden bir miktarını kendi yoldaşlarından Amr'a mudârebeye vermiş olup Amr dahi onunla metâ alıp gemi gark oldukda zâyî olduğu takdirce sahipler Zeyd'in Amr'a verdiği akçeyi tazmîne şer'an kâdir olur mu? el-Cevab: Olurlar. "İstedığın şekilde işlet" (اعمل برأيك) demediler ise. Ebussuûd.⁶⁷

Zeyd Amr-ı reîse mudârebeye bir miktar sermaye verip Amr-ı mezkûr kendisi gitmeyip sermayeyi gemisi ile Bekir'e teslîm edip sefere gönderse lâkin Zeyd'in izni olmasa Bekir gemisini sürerken gemi gark olup sermaye sermayedara göre Bekir'e vermekten sarîhan nehyetmedi ise mudârebeyi tevkîle ve bidââyı âhara vermeğe kâdir. Ebussuûd.⁶⁸

Mudârib, ilke olarak başkalarını alış-veriş konusunda yetkilendirebilir. Mecelle de bu yetki "âhar kimseyi bey' ve şîrâya tevkîl edebilir. Mal-i mudârebeyi îdâ' ve ibzâ' ve rehın ve irtihan ve îcâr ve istîcar edebilir"⁶⁹ şeklinde ifade edilmiştir. Ama rabbü'l-mâl mudâribin maiyetindeki bir kimseyi özellikle belirtip menetmişse bu durumda mudâribin söz konusu şartta uyması gerekir.

⁶³ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feziyye*, 337, 2024 ve 2027 no'lu fetva.

⁶⁴ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

⁶⁵ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 486.

⁶⁶ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

⁶⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a; Benzer bir fetva için bk. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 488.

⁶⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a; Benzer bir fetva için bk. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 488.

⁶⁹ Mecelle md. 1414. Fetva ile Mecelle kaidesinin ibarelerinin dahi birebir örtüşmesi dikkat çekicidir.

2.2. Re'sümâlin Karz, Muamele yahut Bidâa Olarak Verilip Verilmediğinden Kaynaklanan Sorunlar

Mudârebe bir tarafın emek diğer tarafın sermaye ile ortak oldukları bir sözleşmedir. Mudârebede zarar ortaya çıkması halinde özellikle rabbü'l-mâlin ana sermayesini korumak için karz, emanet ve muamele yapmak üzere verdiğiğine dair bazı iddialarda buldukları görülmektedir:

2.2.1. Karz İddiası

Karz, terim olarak bir kimsenin diğerine, misli olup ancak tüketilerek (istihlak edilmek) faydalanılan bir malı, sonunda mislinin kendisine ödenmek üzere temlik etmesidir.⁷⁰ Hz. Peygamber, Müslümanları karz-ı hasen vermeye teşvik etmiş, karz-ı hasenin sadaka vermekten iki kat daha faziletli olduğunu haber vermiştir.⁷¹ Mudâriblerin toplumun birikimlerinden karz-ı hasen yoluyla finansman sağlamaya çalışmışlardır. Ancak karz-ı hasendeki vadenin bağlayıcı olmaması yani mukrizin istediği zaman geri isteyebilmesi ve kaybolması halinde tazmin yükümlülüğü, onların bu yöntem ile ihtiyaç duydukları finansmanı sağlamakta zorlandıkları görülmektedir.⁷² Bu sebeple söz konusu sermayeyi karz olarak değil de teaddileri olmadığı takdirde tazmin yükümlülüğü olmayan ve sürenin belirli olduğu mudârebe usulüyle almayı tercih ettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle zarar durumunda rabbü'l-mâl ile mudâribin temel ihtilaf noktası haline gelmektedir. Burada rabbü'l-mâl ana sermayesini kurtarmak mudârib ise tazmin yükümlülüğünden kaçınmak için uğraşmaktadır:

Zeyd, Amr'dan karz akçe dava edip beyyine ikamet eder olsa, Amr "Mudârebe aldım" diye beyyine ikamet eder olsa, şer'an hangisi evlâdır? Cevap: Beyyine-i karz evlâdır.⁷³

Zeyd, Amr'ı reîse mudârebeye virdüğü akçeyi "karz vermişdim" deyu beyyine ikamet idüb Amr "mudarebeye aldım" deyu beyyine ikamet eylese hangisinin beyyinesi evlâdır Cevap: Karz beyyinesi evlâdır ve lehû ufiye anh.⁷⁴

Mudârebe beyyinesi mi evlâdır yoksa karz beyyinesi mi evlâdır? Cevap: Karz beyyinesi evlâdır.⁷⁵

Mudârib yahut rabbü'l-mâl herhangi delil ortaya koyamadığı hallerde karz delilinin kabul edildiği görülmektedir. Zira mudârib rabbü'l-mâlin izniyle sermayeyi kabzettiğine göre rabbü'l-mâl malı teslim ettiğini itiraf etmektedir. Bu durumda mudâribe tazmin davası açabilir:

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. H. Yunus Apaydın, "Karz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 24: 520-525.

⁷¹ İbn Mace, *Sadakat*, 19.

⁷² Zeyd Amr'a karz akçe verse ba'dehû Zeyd akçesini isteyip Amr vermeyip Zeyd istedikten sonra Amr, ol akçeyi hizmetlenmesi şer'an helal olur mu? *el-Cevap*: Helal olmaz. (İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Nuruosmaniye, 1967, vr. 66a, 173a; İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Dârü'l-Mesnevi, 118, vr. 66a).

⁷³ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal*, Dârü'l-Mesnevi, 118, vr. 80a.

⁷⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüsnü Paşa, 502), 45b; Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 3406), vr. 69b.

⁷⁵ İbn Kemal, *Fetâvâ-yı İbn Kemal* (Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 1967), 33a; Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 3406), vr. 69b.

Zeyd, Hind'den aldığı mâlî “mudarebeye almış idim” helak oldu deyüb “Hind karz vermişdim” dese beyyinelere olmayacak kavli hangisininidir.⁷⁶

Fakat her iki tarafın delili olduğu takdirde karz delili kabul edilmektedir. Ancak rabbü'l-mâlin karz verdiğiğine dair delili olmadığı hallerde mudâribin mudârebe olduğuna dair yemini kabul edilir:

Zeyd Amr'a tenhâda bir miktar karz akçe verip ba'de zamânin talep ettikde Amr Zeyd'e: Sen bana akçeyi mudârebeyle vermiş idin helâk oldu deyip ikisi dahi beyyineden âciz olıcak hangisininin kavli müteber olur? el-Cevab: Amr kavli müteberdir yemini ile. Amr akçeyi Zeyd'in izniyle kabzettiğine Zeyd mu'terifdir. Amr'ın üzerine damân dâvâ eder. Beyyinesi olmayacak münkir olan Amr yemini ile musaddakdır. Ebussuûd.⁷⁷

Görüldüğü üzere fetvalarda, tarafların sermayeyi alırken teslim tesellüm belgesi alıp almadığı veyahut şahitlerle mahiyetini tespit edip etmediği durumuna göre hüküm verilmektedir. “Delil iddia eden üzerine, yemin inkâr eden üzerine gereklidir” ve “beyyine, zahirin hılafını isbat içindir, yemin aslın bekası içindir.”⁷⁸

Bir kimse karz ile elde ettiği şeye malik olur, sadece mukrızına bunun mislini vermekle mükelleftir. Karz verilen para, iade edilmesi gereken bir paradır. Kişi karz olarak aldığı paranın yarısını iade etse diğer yarısını mudârebe akdine sermaye yapamaz. Zira zimmetinde olan re'sümâl ayrıca mudârebe yapılamaz:

Zeyd “Var kâr kesbeyle” deyû Amr'a bir miktar akçe verdikten sonra Amr kâr kesb üzere iken Zeyd zikrolan akçe nısfın Amr'dan aldıktan sonra “Nısfın kullan” fâidesinde müşterek olalım deyip ne kadar Amr-ı mezbûr akçenin nısfın kullanıp nice fâide eylese Zeyd Amr ile fâidede müşterek olur mu? el-Cevab: Olmaz. Evvelâ verdiği “Kendin için kâr kesb eyle deyû vericek verdiği akçe karz olur. Karz olan akçe zimmetinde olur. Nısfın alıp nısfı zimmetinde iken “Onunla mudârebe amel eyle” demiş olur. Zimmetinde olan akçeyi re'sümâl-i mudârebe olmak yoktur. Ribh cümle Amr'ındır. Zeyd'e asl-ı akçenin bakıyyesin verir. Ebussuûd.⁷⁹

Zeyd Amr-ı reîse karz akçe verdikten sonra; neyse (?) mudârebeyle olsun dese, Amr râzî olsa ba'dehû akçe zâyî olsa zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Akçe zimmetinde iken: “Mudârebeyle olsun dedi” ise olur. Daha elinde iken ol mecliste demekle ise olmaz teaddî ve taksir etmeyecek. Ebussuûd.⁸⁰

Bazen rabbü'l-mâl mudârebe diye kâr payı aldığı ortaklıkta mudârib son sefere giderken mudarebe malı karz olsun diyerek ortaklığı bitirmek istediği mal nakde dönmemişse geçerli olmadığı görülmektedir.⁸¹ Zarar ortaya çıktıktan sonra karz verdiği iddiasında bulunabilmektedir:

Zeyd Amr'dan mudârebeyle beş bin akçe alıp birkaç yıl kullanıp “Fâideden hisse” deyû Amr dört bin akçe verip sonra mâl-i mudârebe helâk olup Amr “Karz verdim idi”

⁷⁶ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsnü Paşa, 502), 55a.

⁷⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

⁷⁸ Mecelle, Md. 78.

⁷⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b.

⁸⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

⁸¹ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsnü Paşa, 502), 55a.

deyû beyyine ikâmet edip beş bin akçe talep ettikte Zeyd dahi “Çünkü karz verdin muâmelesiz benden bu kadar fâide aldın” deyû verdiği fâideyi Amr’dan almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur “İbtidâen karz verdim” der ise. Ebussuûd.⁸²

2.2.2. Muamele İddiası

Osmanlı Devleti’nde sermavevi işletme yollarının başında “muamele-i şer’iyye” gelmektedir. Bu işlem fıkıh literatüründe *îne satışı* olarak bilinmektedir. Terim olarak *îne* (iyne) satışı; genellikle bir kimsenin bir malı belli bir fiyat karşılığında vadeli olarak satıp aynı malı peşin paravla sattığı fiyattan daha ucuza geri satın almasını ifade eder.⁸³ Osmanlı fakihleri *îne* yerine özellikle “muâmele” ve “muâmele-i şer’iyye” ismini kullanmayı tercih etmektedir. Muâmele sonucu elde edilen kazanca da meşrû kâr anlamında “rihb-i şer’î” denilmektedir.⁸⁴ Muamele-i şer’iyye, bu asırlarda resmî ölçüler dâhilinde ve herhangi bir borçlanma gibi kayıt tutularak yapılmaktadır.⁸⁵

Fetvalara yansdığı kadarıyla taraflar arasında sermayenin mudârebe veya muâmele olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmekte ve iddialarını delillendirmeye çalışmaktadırlar. Deliller arasında herhangi bir tercih yapılmadığı takdirde; sermaye zâyî olmuşsa karz, kâr elde edilmişse mudârebe delilinin tercih edildiği görülmektedir. Aynı hükmün muâmele ve mudârebe delilleriyle ilgili de verildiği görülmektedir. Bu şekilde rabbü’l-mâlin mudâribin kötü niyetli yaklaşımlarından korunmaya çalışıldığı söylenebilir:

Zeyd Amr’a verdiği akçe için Amr “Zeyd bana ol akçeyi mudârebeye verdi” idi deyû beyyine ikâmet eylese Zeyd “Mezbûr akçeyi Amr’a onun on bire muâmeleye verdim” deyû beyyine ikâmet eylese hangisinin beyyinesi evlâdır? el-Cevab: Akçe zâyî oldu ise karz muâmele beyyinesi evlâdır. Ribh etti ise Amr beyyinesi evlâdır. Ebussuûd.⁸⁶

Zeyd bir mikdar akçesin Amr-ı verese mudârebeye verüb birkaç kerre fâidesin aldığı ma’rûf ve mütevâtir iken “karz verdim” deyû beyyinesine amel olunur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. *el-Cevab* -Allah-u a’lem- Amel olunur beyyine âdile ise. Mâl-ı mudârebe sonradan karz olur. Karz, re’sümâl-i mudârebe olmaz. Ketebehü Ebussuûd el-Hakîr ufiye anhu⁸⁷

Karz beyyinesi mi evlâdır mudârebe beyyinesi mi evlâdır? el-Cevab: Mal hâlik ise karz beyyinesi evlâdır. Mudârebe elinden etmiş olup rabb-i mâl mudâribe dâvâ edip ribh talep edip hasmı karz dâvâ edip “Ribh cümle benimdir der” ise mudârebe beyyinesi evlâdır. Ebussuûd.⁸⁸

⁸² Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

⁸³ H. Yunus Apaydın, “İne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22: 283; Nezih Kemâl Hammâd, *el-Ukûdü’l-mürekkebe fi’l-fikhi’l-İslâmiyyi*, (Dimeşk: Dâru’l-kalem, 1325/2004), 19-20.

⁸⁴ İbn Kemâl, *Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Ef., 270), vr. 100a; Bilal Aybakan, “Muâmele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 320; Ahmet İnanır, *İbn Kemâl’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslam Hukuku* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015), 240-241.

⁸⁵ Vejdi Bilgin, *Fakih ve Toplum* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 152.

⁸⁶ Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

⁸⁷ Komisyon, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 2867), vr. 67a.

⁸⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

2.2.3. Bidâa İddiası

Mudarebe ortaklığı çok kâr ettiği hallerde bu defa rabbü'l-mâl sermayeyi bidâa olarak verdiğini iddia edebilmektedir. Böyle olduğuna dair delili olmadığı takdirde mudaribin sözü esas alınır:

Zeyd Amr'dan aldığı şu kadar akçe ile bir müddet ticaret edip onsekizbin akçe faide husulünden sonra Zeyd “Meblağ-ı mezburu faidesi beynimizde münâsafa olmak zere almışdın, faidenin nısıf dokuzbin akçe benim olur” deyu dava, Amr dahi “Ben meblağ-i mezburu sana bidâa tarikiyle vermişdim cümle faide benimdir” deyip ihtilaf üzere olsalar kavil hangisininindir? el-Cevab: Amr'ındır.⁸⁹

2.3. Sermayenin Tesliminden Kaynaklanan Sorunlar

Bu dönemde re'sümâlin ve kârın teslimiyle ilgili bazı sorunlar ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu konuda mudâribin sermayeyi sermayedara teslim ettiğine dair yemin esas alınmakta, mudâribin adil ve güvenilir olması şart koşulmaktadır:

Zeyd “mudârebe-i, rabbü'l-mâlê teslim ettim” dese, rabbü'l-mâl inkâr edecek Zeyd'in kavli yeminle tasdik olunur mu? Cevap: Olunur.⁹⁰

Zeyd Amr'a nice defa tenhâda mudârebeye akçe verip Amr da Zeyd'e tenhâda cemîn teslim edip ba'de zamânin Zeyd müflis olup Amr'a “Sende mudârebeye akçem vardır” deyû talep edicek Amr teslimin isbât edemeyip yemîni ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Âdil emîn ise olunur. Ebussuûd.⁹¹

Mudâribin rabbü'l-mâlê kâr olarak verdiği akçeyi yanlışlıkla verdiği gerekçesiyle geri istemesi hukuken gerçekçi bulunmamaktadır:

Zeyd, Amr'la tuttuğu işin akçesinden sehvale bir miktar akçe ziyade verse, haliyen Zeyd ziyade talep eylese şer'an alabilir mi? Cevap: Alınmaz, “bu ribhdır” diye ver-diyse.⁹²

2.1. Mudârebenin Kuruluş Sermayesiyle İlgili Sorunlar

Mudârebeye sermaye para cinsinden olmalıdır, para dışında taşınır bir mal (uruz) olması caiz değildir. Hanefilere göre sermaye miktar, cins ve vasıf vönünden belirlenmiş hazır nakit para olmalıdır.⁹³ İlk dönemlerde nakit paradan maksat özellikle kullarındaki dinar ve dirhemdir; ancak İmam Muhammed eş-Şeybânî ve geç dönem Hanefî hukukcular buna tedavüldeki bakır paraları ve meskûk olmayan altın ve gümüşü de katmışlardır.⁹⁴ Mecelle'de bu husus şu şekilde maddeleşmiştir:

“Ra'sü'l-malin, sermaye-i şirket olabilecek mal olması şarttır. Binaen-alâ-zâlik, urûz ve akar ile zimem-i nâsda olan alacak, mudârebeye ra'sü'l-mal olamaz. Fakat rabbü'l-mal, eğer urûzdan bir şey verip de “bunu sat semeniyle mudârebeten amel et”

⁸⁹ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 489.

⁹⁰ İbn Kemâl, *Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 1224), vr. 140a.

⁹¹ Ebussuûd, *Mecmâatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

⁹² İbn Kemal, *Mecmau'l-mesâilî ş-şer'iyye f'l-ulûmî'd-dîniyye* (İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 6253), vr. 52a.

⁹³ Serahsi, *Mebcut*. 22/33: Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 6/83; Mecelle, Md. 1409.

⁹⁴ Mecelle, Md. 1339, 1340.

dese, mudârib dahi kabul ve kabz ederek ol malı satıp, bedeli olan nukûdu sermâye edip de alış-veriş eylese, mudârebe sahih olur. Kezâlik “falanın zimmetinde alacağım olan şu kadar kuruşu kabz et de mudârebe yolunda kullan” dese ve o dahi kabul etse, sahih olur.⁹⁵

Fetvalarda rabbü'l-mâlin buğday, kendir, bez ve koyun gibi taşınır malların re'sümâl yapmaya çalıştığı görülmektedir. Bazen mudârib söz konusu malı da kârına satarak sermaye yapabilmektedir. Bu durumda rabbü'l-mâl ondan da kâr istemektedir.⁹⁶ Burada rabbü'l-mâl vekâlet verip mudârebeye kullan demediği takdirde mudârebe akdi kurulmuş olmadığı görülmektedir:

Zeyd Amr'a Mudârebe deyû bahâsın ta'yin edip bir miktar buğday ve kendir verse mudârebe sahih olur mu? el-Cevab: Amr'a bey' edip semeni mudârebeye isti'mâl et dedi ise olmaz. Tevkîl edip “Bey' eyle semenini mudârebeye isti'mâl eyle” dedi ise olur. Ebussuûd.⁹⁷

Zeyd, Amr-ı reîse bir miktar metâ bey' edip “Semenini mudârebe tarîkı ile isti'mâl eyle” deyip Amr dahi kavli-i mezbûr üzere isti'mâl edip her sefer ettikçe fayda deyû bir miktar akçe verip ba'dehû sefer ettikde gemi helâk olup mal zâyî olsa şer'an Zeyd Amr'a tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Mudârebe-i mezbûre nâ-meşrûdur. Amma ribh de-yip verdiği akçeler asla tutulur. Ebussuûd.⁹⁸

Birkaç nefer celebler, Zeyd'e bir miktar akçe verip “Var, bu akçe ile koyun al benim için İstanbul'a ilet ondan sonra semenini yılına değin kullan” deseler, Zeyd dahi dedikleri gibi koyun alıp götürürken yolda koyunun bazısı kırılrsa ziyan celebeler mi olur Zeyd'e mi olur? Cevap: Zeyd'indir.⁹⁹

Zeyd Amr'a bir miktar akçe ve dört yüz akçelik bez mudârebeye verip bez Amr'ın yedinde helâk olsa bezi tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Bezi Zeyd Amr'a bey' etti ise olur. Amr'a bey' etmeyip emâneten verip “Sat dahi akçesin mudârebe tarîkı ile kullan dedi” ise olmaz mudârebe-i sahiha. Ebussuûd.¹⁰⁰

Zeyd Amr'a mudârebeye sekiz yüz akçelik bez verse şer'an mudârebesi sahih olur mu? el-Cevab: “Bey' edip akçesiyle mudârebe amel eyle” deyû tevkîl edicek olur. Ebussuûd.¹⁰¹

Zeyd Amr'a bazı esbâb bey' edip “Dahi akçesi sende dursun mudârebeye kullan” dese mudârebe sahiha olur mu? el-Cevab: Olmaz. Ebussuûd.¹⁰²

Bazı fetvalarda şirket malının mudârebeye verildiği görülmektedir:

Zeyd ile Amr şerikler olup Zeyd Bekr'e mudârebe ile Amr'a bir mikdar mal verse “mal-ı şirketten verdim” deyû yemîni ile kavline itibar olunur mu? el-Cevab: Olunur.

⁹⁵ Mecelle, Md. 1409.

⁹⁶ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezziyye*, 338, 2032 no'lu fetva.

⁹⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a; Benzer fetva için bk. Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsni Paşa, 502), 54b; Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezziyye*, 335.

⁹⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

⁹⁹ İbn Kemâl, *Fetâvâ* (Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Ef., 270), vr. 116b.

¹⁰⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b-152a.

¹⁰¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

¹⁰² Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

Ehad-i şerîkeyn re's-i mal-i şirketden bazını mudârebeye vermeğe kâdirdir. Ebussuud.¹⁰³
Cevab: Ehad-i şerîkeyn memlûki kitabete kesmeğe kâdirdir. Ebussuud.¹⁰⁴

Zeyd karındaşı Amr ile şirket-i inan ile şerîkler olub Zeyd'in izni yok iken re's-i mal-den bazını Amr âhar mudârebeye vermeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Nehy etmedi ise olur. Ebussuud. Bu sûrette Amr re's-i malla bir cariyeye satun alub Zeyd izninsiz firaş câriyesi edüb bir yıl mikdarı tasarruf ettikten sonra câriye fevt olsa Zeyd hissesin Amr'a tazmine kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Ebussuud.¹⁰⁵

2.5. Mudâribin de Sermaye Katma İddiası

Mudârebe sermaye bir taraftan emek bir taraftan olmak üzere kurulan bir ortaklıktır. Dolayısıyla mudâribin sermaye katması söz konusu değildir. Ancak ne var ki bazen kendi öz sermayesini de katarak işlem yapabilmekte ya da kârdan daha fazla pay alabilmek için böyle iddialarda bulunabilmektedir. Bu durum ya mevcut sermayenin işletme esnasında yetersiz kalmasından¹⁰⁶ ya da mudâribin muhtemel kârlı ticarete kendi sermayesini kullanmak istemesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Mecelle'de “*Mudârib, kendi malıyla mal-i mudârebeyi karıştırdığı sûrette, hâsıl olan ribhi, sermâyelerin mikdarına göre taksim eder*” denilmektedir. Yani, kendi sermayesinin fâidesini kendisi alır. Ve mal-i mudârebenin fâidesi rabbü'l-mal ile beynlerinde şart ettikleri vechile taksim olunur¹⁰⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Bu durum mudârebe akdinin kuruluş amacına uygun olmadığından mudâribin bu tür iddiaları fetvalarda sınırlı şartlarda kabul edildiği anlaşılmaktadır:

Zeyd Amr'a mudârebeye bir miktar altın verip Amr dahi altını alıp metâ alıp bey' ettikten sonra Amr “Bir miktar altın ben dahi kattım” dese şer'an yemîni ile tasdik olunur mu? el-Cevab: “Aldığı metâ cümlesi mâl-i mudârebe ile alınmıştır” deyû ikrâr etmedi ise “Bu metâda benim malım ile alınmış şu miktar kumaş vardır” dese sözü makbûldür. İkrâr etti ise makbûl değildir. Eğer mâl-i mudârebeye halt etti ise me'zûn ise câizdir. Mâl-i mudârebeden ribhinin kendi hissesini ve kendi mal ribhini ve aslını alır. Me'zûn değil ise mudârebeyi zâmin olur metâ cümle kendinin. Ebussuud.¹⁰⁸

Zeyd Amr'a mudârebeye bir miktar akçe verip ba'de zamânin: “Getir taksim edelim” dedikde Amr “Bu elimde olan mâl-i mudârebeye ben dahi şu miktar akçe kattım” dese yemîni ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Bilfiil malda ribh-i vâfir görünüp “Şu miktarını malımda ben kattım bâkîsi ribhdür” deyû yemîn ederse zammettiği yemîni ile olur (alır??). Amma ribh Zeyd'in Amr'a verdiği mâl-i mudârebe ribhi olmak üzere yine kısmet olunur. Kendi malından akçe kattığına beyyinesiz onun ribhini alırmaz. Ebussuud.¹⁰⁹

¹⁰³ Ebussuud, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

¹⁰⁴ Ebussuud, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 85a, 153a.

¹⁰⁵ Ebussuud, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 84b; Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 486.

¹⁰⁶ Mudâribin nakliye parasını kendinden ödediği fetva için bk. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 337, 2021 no'lu fetva.

¹⁰⁷ Mecelle, Md. 1417.

¹⁰⁸ Ebussuud, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

¹⁰⁹ Ebussuud, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b.

Fetvalardan anlaşıldığı kadarıyla mudâribin sermaye kattığı iddiası şu şartlarda kabul edilebilir: Birincisi rabbü'l-mâl tarafından izin verilmiş olmalıdır. İzin verilmeden mudârebeye mal kattığı takdirde yemini tasdik edilmez ve rabbü'l-mâlin verdiği mudârebe sermayesini tazmin etmesi gerekir, mevcut mallar ise kendisinde kalır. İkincisi aldığı ticari ürünlerin mudârebe malı olduğunu ikrar etmiş olmamalıdır. Zira ikrar ettikten sonra kendi malını kattığı iddiaları kabul edilmez. Üçüncüsü ise bu konuda bir örfün olması gerekir.¹¹⁰

Mudâribin rabbü'l-mâlin bilgisi dâhilinde sermayeyi kendi malına katıp işlettiği esnada vefat etmesi halinde mevcut malın alacaklılar arasında nasıl taksim edileceği sorun olmaktadır. Burada rabbü'l-mâlin hakkı korunarak öncelikle mudârebe malının ayrı tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Mudârebe sermayesini mevcut malın karşılımadığı durumlarda mudârib mudârebe malını beyan etmeden ölmüşse öncelikle mevcut maldan re'sümâlin tazmin edileceği, mirasçıların hissedar olamadığı anlaşılmaktadır.

Zeyd'in yedindeki mâl-i mudârebe kendi malına halt edip metâa verdikde sonra metâ bey' olunmadın fevt olsa cümle metâ taksîm-i guremâ olunur mu yoksa mâl-i mudârebe miktarı mukaddemâ ayrıldıktan sonra kalanı guremâ olunur mu? el-Cevab: Sâhib-i mal halta izin vericek evvelâ mâl-i mudârebe ifrâz olunur. Ebussuûd.¹¹¹ Bu sûrette yedi bin akçe müteveffânın olup hâliyen cümle terikesinden yedi bin akçe bulunsa nısfını vereseye verip nısfını alkomağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmazlar. Amr mâl-i mudârebe beyân etmeden mücehhelât?? fevt olmak ile kendi malından zamân lâzımdır. Ebussuûd.¹¹²

Zeyd Amr'a mudârebeye akçe verip Amr kendi akçesine halt edip bir iki yol sefer edip hâsıl olan faydayı pay ettikde Zeyd'e hisse vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olur gâsıbdır. Ebussuûd.¹¹³

2.6. Mudâribin Sermayeyi Teslimle İlgili Karşılaştığı Sorunlar

Mutlak mudârebede belirli bir süre ta'yini yoktur. Fakat taraflar süreyle ilgili bazı sınırlamalar getirerek mudârebeyi mukayyed hale getirebilir. Dolayısıyla kısa süreliğine mudârebe ortaklığı kurulabildiği gibi uzun süreli de olabilir. Bu durumda mudarebe malının teslim ve tesellüm ile ilgili sorunlar çıkmaktadır:

Zeyd-i müteveffânın vereseesi Amr'da olan mâl-ı mudarebeyi talep itdikte Amr hal-i hayatında Zeyd'e teslim etmiş idim dese yemin-i ile tasdik olunur mu? el-Cevab: Asıl malda tasdik olunur ve lehû ufiye anı.¹¹⁴

Uzun süreli mudârebede rabbü'l-mâl kendi veresesine değil de mudârebe kendisi öldükten sonra malının 1/3 dağıtması konusunda vasiyette bulunduğu iddia edilmektedir. Zira İslam miras hukukunda kişi malının 1/3 vasiyet edebilir. Fetvada mudâribin bu iddiası ancak güvenilir bir kimse olduğu takdirde kabul edileceği ifade edilmektedir.

¹¹⁰ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 487.

¹¹¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b.

¹¹² Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

¹¹³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

¹¹⁴ Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsni Paşa, 502), 54b; Benzer fetva için bk. Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsni Paşa, 502), 55a.

Zeyd “Ben ölürsem” deyû sülüs malımı fukaraya tasadduk ile Amr’ı vasi eylese Amr dahî kadı verese ma’rifeti yok iken “Zeyd’in mudârebede olan yigirmi bin akçesinde beşbin akçe alub fukaraya tasadduk eyledim” demesi mesmu olur mu? el-Cevab: Amr emin ve salih ve mütedeyyin kimesne olub Zeyd’in vech-i meşruh üzere vasiyyet edüb kendisi vasiy nasb edüb kimesne müşaveresinsiz tasadduk eyle deyû tefviz etdiğini beyyine-i adile ile sabit olursa yeminle tasdik olunur. Ebussuûd.¹¹⁵

Rabbü’l-mâl, ana sermayeyi geri almak için kârından vaz geçer gibi yaptığı ardından da kârını tahsil etmek için uğraştığı görülmektedir:

Zeyd Amr’a mudârebeye akçe verip Amr’a geldikte akçe inkâr eder deyû havfinden “Fâidesinden ferâgat ettim” deyip akçesin aldıktan sonra fâidesin dahi almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Fâide henüz aslından ifrâz olunmamış ise olur. Ebussuûd.¹¹⁶

Mudâribin teaddisi olmaksızın meydana gelen zararı tazmin etme yükümlülüğü olduğunu bilmeksizin rabbü’l-mâle yapmış olduğu re’sümâl ödemesini teaddisi olmadığı takdirde zarar ettiği kadarıyla geri aldığı görülmektedir:

Zeyd Amr’dan mudârebeye aldığı Zeyd’in teaddî ve taksiri olmadan helâk oldukça Zeyd zamân lâzım olmadığına vâkıf olmamağın Amr’a bir miktar akçe verip bâkî talebinden ibrâ eyledikten sonra ahvâle vâkıf olıcak verdiği akçeyi talep edip Zeyd’den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur sebab-i zamân itiraf etmedi ise eğer teaddîden eğer taksirden. Ebussuûd.¹¹⁷

Zeyd Amr’a bir sene (?) mudârebeye bir miktar akçe verüb Amr her seferinde Zeyd’e kâr (?) verüb sonra Amr’ın kimi sefere gelüb helâk olsa Zeyd, Amr’dan akçesini tazmîne kâdir olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. *el-Cevab* -Allah-u a’lem- : Olmaz. Teaddî ve taksîr etti ise. Ketebehû Ebussuûd el-hakîr ufiye anhu.¹¹⁸

Zeyd-i reîs bazı kimesnelere mudârebeye mâl alub deryâyaya sefer edüb seferde iken Amr’a bir miktar mal verüb fevt olub Zeyd’in kimesnede olan esîrleri dahi Bekr kabz edüb bekledikte rabbü’-mâl olanlardan Bısr ile verese-i Zeyd Bekir’den mâl-ı mezbûri ve esîrleri taleb edüb “Bekr ben almadım” deyû cidden inkâr edicek mezbûrlar mâlî ve esîrleri Bekr’in kab ettiğini isbât edüb hükm-i hâkim müteallık oldukdan sonra dönüb akçe zâyî olub esîrler helâk oldu dedüğüne i’tibâr olunur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. *el-Cevab* -Allah-u a’lem- : Olunmaz. Öyle idüğü ma’rûf ve mütevâtir ise Bekr esîrleri gasben almış olıcak. Ketebehû Ebussuûd el-hakîr ufiye anhu.¹¹⁹

Rabbü’l-mâl olan Zeyd mudâribi Amr’a “Aldığın on bin filoriye () al deyip ol dahi metâ on bin filoriye alıp âhar şehire iletip sattıkda iki bin filori kâr (?) etse Zeyd on iki binden ziyâdesin Amr’dan almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Hisselerini tamam alır. Kavl-i mezbûr ile mudârebe akdi bozulub bey’ münakid olmaz. Ebussuûd.¹²⁰

¹¹⁵ Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 212a.

¹¹⁶ Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b.

¹¹⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150b.

¹¹⁸ Komisyon, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 2867) vr. 51a; Benzer fetva için bk. Sun’ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsnü Paşa, 502), 54b-55a.

¹¹⁹ Komisyon, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 2867) vr. 78b.

¹²⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü’l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

2.7. Re'sümâlin Zarar Etmesi ve Zayi Olmasıyla İlgili Sorunlar

Ticarette kâr ve zarar kardestir; bazen kâr, bazen de zarar edilir. Bu asırlarda mudârebeyle ilgili en çok sorulan konuların basında zarar ve zivan konuları geldiği görülmektedir. Konuyla ilgili fetvalar mudâribin kötü niyetli tutumundan, rıvasa şartlarından ve tabii afet vb. olumsuz şartlardan kaynaklanan zararlar şeklinde tasnif edilerek değerlendirilmeve çalışılacaktır. Bu savede söz konusu asırlarda zararın kaynaklandığı iktisadi şartları da tespit etmek mümkündür.

2.7.1. Mudâribin İhmal ve Kötü Niyetle Yaptığı İşlemlerden Kaynaklanan Zararlar

Mudârebe akdinde, rabbü'l-mâl ile mudârib arasında münasebet emanet ilişkisi olup ortaklık sermavesi olan re'sümâl mudâribin elinde vedia hükmündedir. Dolayısıyla mudâribin taksir ve teaddisi bulunmadığı sürece sermayeye yönelik¹²¹ zararlardan mudâribin hiçbir sorumluluğu yoktur:

Zeyd Amr'a mudârebeye verdiği akçeyi talep ettikde “Zikrolan akçe ile esbâbı almağa varıp akçe koynumdan çıkarıp dizim üzerine komuş idim. Unutmuşum akçe düşüp zâyî olmuş” dese Amr'a zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Olur. Ebussuûd.¹²²

Zeyd, Amr'a mudârebeye üç bin akçe verip ol akçe ile alıp araba ile getirirken araba ufanıp dökülse zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Teaddi ve taksirsiz dökülmek olmaz. Ebussuûd.¹²³

Zeyd mudârebeye verdiği akçe Amr dahi Bekir kullanmağa verip akçe Bekir'de zâyî olsa Amr'a zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Olur. Ebussuûd.¹²⁴

Görüldüğü üzere fetvalarda mudâribin rabbü'l-mâlden izinsiz re'sümâli üçüncü kişilere vermesinden, onu korumadaki ihmalden ve hayatın tabii akışına ters gerekçelerle zâyî olduğu iddiaları taksir ve teaddi olarak değerlendirilerek mudâribin tazmin etmesi gerektiği ifade edilmiştir:

Zeyd-i reîs kul edüb Amr'ın yüz fuci balını gemisine yükledürüb İstanbul'a getirüb çıkarken bir fiçi bal deryaya düşüb zayı olsa Zeyd'e zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Olur. Ebussuûd.¹²⁵

2.7.2. Olumsuz Fizikî Şartlardan Kaynaklanan Zararlar

Mudârebe akdinde zararlar bazen de mudâribin tasarrufu dışındaki nedenlerden dolayı meydana gelebilmektedir. Fetvalardan anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde mudârebe akdini kullananların başında kaptanlar olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁶ Bunların deniz aşırı ticaret yaptıkları ve zaman zaman da olumsuz hava şartları sebebiyle gemilerinin yan yatması ve denize battığı ve bu yüzden mudârebe malının zâyî olduğu görülmektedir:

Zeyd bir gemiye reîs olan Amr'a fâidesini tansîf olmak üzerine mudârebeye dört bin akçe verüb şart olunduğu üzere tasarruf olunur iken gemi yanlanub cümle mal helâk olsa

¹²¹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 338, 2029-2030 no'lu fetva.

¹²² Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

¹²³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

¹²⁴ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

¹²⁵ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 171b.

¹²⁶ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 490.

şer'an Amr'a zamân lâzım olur mu? Beyân buyurulub müsâb oluna. *el-Cevab* -Allah-u a'lem- : Asla teaddi ve taksîr etmedi ise lâzım olmaz. Ketebehû Ebussuûd el-hakîr ufiye anhu.¹²⁷

Zeyd-i reîs birkaç kimesnelerden mudârebe aldığı akçeleri yok iken halt edip birkaç yıl kullanıp faydasın verdikten sonra ittifâk bir seferde Zeyd'in gemi gark olup mâl-i mudârebe ile aldığı metân cümlesi zâyî olsa şer'an Zeyd'e zamân lâzım olur mu? *el-Cevab*: Olur amma fayda deyû verdiği bile mahsûb olur. Ebussuûd.¹²⁸

Zeyd, Amr'a mudârebeye akçe verip Amr dahi isti'mâl ettiği rızkı ve esbâbı gemiden getirtirip kendi gitmek şartı üzere kabul etse Zeyd de râzı olup gemiye(?) yükletip âhar şehre gitse gemi gark olduğu takdirce Amr tazmîne kâdir olur mu? *el-Cevab*: Teaddî ve taksir ve muhalefet etmeyicek olmaz. Ebussuûd.¹²⁹

Fetvalarda, mudâribin kendi kusur ve teaddisi olmadığı takdirde tazmin sorumluluğu bulunmadığı görülmektedir.¹³⁰ Ancak kendi zararını bertaraf etmek için mudârebe malına yönelik taksiri tazminat kapsamında değerlendirilir, kâr diye aldığı da mudârebe sermayesine dâhil edilmektedir:

Zeyd-i reis gemisi helaka müşrif oldukda Amr Bekr'in meta'larını gemi kurtarmak için mezbûrler izinsiz deryaya döküb kurtuldukdakda meta'ların taleb edüb Zeyd'e tazmine kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olurlar. Ebussuud.¹³¹

Zeyd-i reîs gemisinden sandıkla olan mâl-i mudârebeyi gemi helâk olmak sadedinde iken almayı ancak fâidesin alıp suâl olundukda "Aslı çıkarayım deyû havfettim ve hem sandık ile çıkar(?) ettim" deyû cevap vermekle mal sahibinin mutâlebesinden berî olur mu? *el-Cevab*: Olmaz. İhtiyârî ile komak teaddîdir. Amma ribhdir deyû çıkardığı asla tutulur. Ebussuûd.¹³²

Zeyd-i reîse diyârından bazı kimseler mudârebe ile akçe verip Zeyd gemisin yükletip İstanbul'a gelip metân bey' edip ba'dehû ol gemiyi bey' edip akçesi ile iki gemi alıp ol gemiyi de yükletip giderken Zeyd cemî yoldaşları ile deryâda gark olduktan sonra Zeyd'e mudârebe ile akçe veren kimesneler muhalefâtından almağa kâdir olur mu? *el-Cevab*: Asla teaddî ve taksir ve akçe sahiplerinin rızâlarına muhâlefet etmedi ise olmaz. Ebussuûd.¹³³

Batan gemiden eşya kurtarma konusunda da mudâribin sözü esas alınır ancak eşya kurtardığına dair delil bulunması halinde hainlik ettiği kabul edilerek re'sümâli tazmin etmesi gerekmektedir:

Zeyd-i reîsin gemisi helâk olup sermâye sahipleri Zeyd'e "Gemiden nesne halâs etmedin mi?" dediklerinde Zeyd "Asla nesne halâs etmedim" deyip ba'dehû bazı metâ halâs edip sattığı zâhir ve sâbit olsa hıyâneti zâhir olmuş olur mu? *el-Cevab*: Olur. Ebussuûd.¹³⁴

¹²⁷ Komisyon, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 2867), vr. 75b.

¹²⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

¹²⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

¹³⁰ Balığın bozulmasıyla ilgili bir fetva için bk. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 487.

¹³¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 171b-172a.

¹³² Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

¹³³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

¹³⁴ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a-b.

Bazen de çıkan yangınlar mudârebe ortaklarının zarar etmesine neden olmaktadır. Rabbü'l-mâl mudâribden re'sümâli istediği halde muhalefet edip vermemesi taksir kapsamında değerlendirilmektedir:

Zeyd Amr-ı bakkala mudârebeye üç bin akçe verip ba'dehû “Mudârebeden ferâgat ettim. Akçe ver.” deyip Amr bin akçesin verip iki binin dahi vermek üzere iken ittifâk dükkân yanıp iki bin akçe bile yansa zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Muhâlefet edip vermedi ise olur. Ebussuûd.¹³⁵

2.7.3. Güvenlik Sorunlarından Kaynaklanan Zararlar

Hırsızların yol keserek mudârib-i katledip malını gasp ettikleri durumlar da olmuştur:

Zeyd Amr'dan mudârebe tarikiyle aldığı akçeyi ibtidâen metâa bozup ba'dehû metâ ile ticaret için âhar diyara sefer ettikte yolda Zeyd'i haramîler katledip metâi gâret eyleseler Zeyd'in terekesinden damân lazım olur mu? el-Cevab: Olmaz.¹³⁶

2.7.4. Piyasa Şartlarından Kaynaklanan Zararlar

Piyasa şartları bazen ortakların arzu ettiği gibi gerçekleşmez. Çoğu kere evdeki heşap çarşıya uymaz. Kâr edeyim derken zarar edilebilir. Bu durumda mudâribin taksir ve teaddisi olup olmadığına bakılır:

Zeyd Amr'dan mudârebeye ile bir miktar akçe aldıktan sonra teaddî ve taksirsiz ziyân eylese sonra ziyânı Amr'a çektirmeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Sebeb-i zamân mu'terif oldu ise olmaz. Ebussuûd.¹³⁷

Sermaye sahipleri ilk girişimde zarar hâsıl olduğu takdirde mudâribe zararı yükleyerek ortaklıktan ayrılmaya çalıştıkları görülmektedir:

Zeyd Amr'dan mudârebe tarikiyle aldığı akçeyi ibtidâen i'mal ettikte “Bilâ-teaddî asl-i mala zarar terettüb eti” deyu dava ve Amr “Zarar etmeyip şu kadar faid hâsıla oldu” deyu dava edip ba'dehû Zeyd re's-i malı tamamen Amr'a vermek üzere Amr ile sulh olsa sulh-i mezbur sahih olur mu? el-Cevab: Olmaz.¹³⁸

Mudârib kâr getirdiğinde nerede ticaret yaptığı sorun olmazken, zarar ettiklerinde ise mudâribin yetkisini aşarak izin vermedikleri yerlere gittiğini iddia edebilmektedir:

Zeyd-i reîs Amr'dan bir miktar mudârebeye aldığı akçe ile deryaya nice defa sefer edip Amr'a faydasın verip Amr-ı mezbûr Zeyd'in ne tarafa olursa gittiğin kabûl ederken bir yerde dahi gittikde gemi helâk olup mal zâyi olsa “Ben sana ol cânibe gitmeğe icâzet vermedim” idi deyû Amr Zeyd'den akçesin talebe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. İzn-i mutlak kifâyet eder. Ebussuûd.¹³⁹

Söz konusu asırlarda kölelik müessesesi mevcuttur. Harplerde alınan esirlerin bir kısmı bağ ve bahçede köle olarak çalıştırılmaktadır. Ancak bu dönemlerde kölelerin kaçması öne çıkan hukuki sorunlardan biridir. Mudarib rabbü'l-mâle re'sümâl ile köle

¹³⁵ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

¹³⁶ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezziyye*, 335.

¹³⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a; Benzer bir fetva için bk. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 489.

¹³⁸ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 489.

¹³⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a.

alıp rabbü'l-mâlin içinde çalıştırdığı esnada kölenin kaçması taraflar arasında bazı hukuki sorunlara sebep olduğu anlaşılmaktadır. Burada mudâribin köleyi mudârebe için mi yoksa kendisi için mi aldığı sorunu ortaya çıkmaktadır. Kendisi için aldığı takdirde zarar mudârebe sermayesini etkilemez, mudârebe için alınmışsa mudâribin teaddisi olmadığından tazmin yükümlülüğü olmaz:

Zeyd Amr'dan mudârebeye aldığı altı bin akçenin iki bin akçesine bir kul aldıkda Amr'ın talebiyle Zeyd kulu Amr'ın bağında hizmete gönderip kul Amr'ın bağında hizmette iken ibâk eylese Zeyd, kulun kıymetini asl-i mâldan aşağı vermeye kâdir olur mu? el-Cevab: Mudârebe için alınmış olup Amr'ın hizmetinde iken Zeyd'in dahli olmadan ibâk edicek zamân lâzım olmaz ki Amr Zeyd'den nesne almağa kâdir ola. Eğer Zeyd kulu mudârebe için almayı kendi için aldı ise kul Amr'ın teaddisi ile olmadan ibâk edicek Amr'a zamân yoktur. Mâl-i mudârebe tamam olur. Ebussuûd.¹⁴⁰

Mudârib re'sümâli işletirken yanında elemanlar çalıştırmaktadır. Yanındakilerin Mudârebe sermayesini alıp kaçması durumunda mudâribin tazmin edip etmediği fetvalara konu olmaktadır:

Zeyd Amr-ı reîse mudârebeye bir miktar akçe verip Amr dahi gemisinden olan yoldaşlarından Bekir'e verip “Bir miktar metâ iştirâ eyle” dedikde Bekir gâib olup gelmese Zeyd Amr-ı mezbûra akçeyi tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Bekir hıyânetle ma'rûf ise olur. Emânet ile meşhûr ise olmaz. Ebussuûd.¹⁴¹

Bu durumda çalışanın güvenilir olup olmadığı bakılır. Güvenilirse tazmin gerekmez, değil ise mudâribin kötü niyetli olduğuna hükmedilir.

Mudârib re'sümâli işletirken piyasa şartları gereği paranın tedavilden kalktığı durumlarda olmaktadır.¹⁴² Bazen malın peşin satılmayıp vadeli satılması rabbü'l-mâl için peşin isteme hakkı vermediği görülmektedir.

Zeyd Amr-ı reîse mudârebeye akçe verip Amr alıp nakde bey' edemeyip nesîe bey' eylese Zeyd kabul etmeyip Amr'dan filhâl nakit almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Ebussuûd.¹⁴³

2.8. Mudârebede Elde Edilen Kârın Paylaşımıyla İlgili Sorunlar

Ortaklar arasında kârın paylaşımıyla ilgili çeşitli ihtilafların çıktığı görülmektedir. Rabbü'l-mâl mevcut sermayenin ana sermaye olduğunu iddia ederken mudârib ise farklı iddiada bulunabilmektedir:

Zeyd mudârib-i Amr'ın yedinde olan binbeşyüz guruş için “Cümlesi re's-i maldır” deyu dava ve Amr “Bin guruşu re's-i maldır mâadaâsi ribhdir” deyu dava edip tarafeynin beyyineleri olmasa kavil hangisindir? el-Cevab: Amr'ındır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150b-151a.

¹⁴¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a; Benzer fetva için bk. Sun'ullah Efendi, *Fetâvâ* (Hüsni Paşa, 502), 55a.

¹⁴² Henüz mudârebe ortaklığı faaliyete geçmeden re'sü-mal olan mangırın raviçken kâsîd olmasıyla ilgili meydana gelen zararlar ilgili fetva için bk. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 339, 2035 no'lu fetva.

¹⁴³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

¹⁴⁴ Yenisehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 490; Mudâribin kârın fetva için bk. Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feyziyye*, 336, 2020 no'lu fetva.

Bazen rabbü'l-mâl zorbalıkla ana sermaye ve kârı bütünüyle almaktadır.¹⁴⁵ Bazen de mudârib rabbü'l-mâli hoşnut etmek için henüz fiilen gerçekleşmemiş bir kârı takdim edebilmektedir.¹⁴⁶ Bu durumda mudâribin ticaret neticesinde kâr oluşmaması halinde mudâribin kâr diye verdiği için asıl sermayeye tutulup tutulmayacağı sorunu ortaya çıkmaktadır:

Zeyd-i mudârib mâl-i mudârebe ile iştirâ ettiği metâi satmadın “fâide ve ziyânı hisâb ettim” deyû rabbü'l-mâle bir akçe verse ba'dehû metâi bey' ettikde kat'â fâide görmese rabbü'l-mâl bu takdirce fâide deyû aldığı akçe asl-ı mâldan mı olur yoksa ribh mi deyû alır? el-Cevab: Rabbü'l-mâl tafsil-i mezbûra mu'terif ise yâhud “fâide ettim” deyû Zeyd'in ikrârı bey' olunmadın ziyâde bahâ etmek recâsına mebnî idüğü sâbit (ise) asl-ı mâldandır. Ve illâ Zeyd ikrârı ile muâhazdır. Sonra “fâide etmedim” dediği mesmû olmaz. Ebussuûd.¹⁴⁷

Zeyd Amr'dan mudârebe ile bir miktar akçe alıp nice defa fayda edip faydasın Amr ile üleşirler iken teaddî ve taksirsiz ziyân eylese Zeyd ziyânını Amr'a çektiymeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Ülesdikleri ribhi re'simâl verine korlar. Ebussuûd.¹⁴⁸

Mudâribin önce kâr etmesi daha sonra zarar etmesi mümkündür. Kârın pıvlasımından zarar ve zıvanın ortaya çıkması durumunda önceki kârın da asıl sermayeye ilave edilmesi gerekmektedir:

Zeyd Amr'a mudârebe bir miktar akçe verse fâide ve ziyân beraber olur mu? el-Cevab: Fâide bir ibrâdir amma ziyân fâide etmeden vâki olup Amr'ın teaddî ve taksîri ile oldu ise cümle Amr üzerinedir. Amma sonra bâkîden ribh hâsıl olıcak asıl tekmiâl olunup bir miktar fâide hâsıl olup Zeyd ile Amr kısmet ettiklerinden sonra ziyân vâki olup Amr'ın asla teaddî ve taksirsiz oldu ise Zeyd ile Amr beraber çekip kısmet ettikleri ribhi yine asla zammedip re'simâl tekmiâl lâzımdır. Ebussuûd.¹⁴⁹

Bazen mudârib elde ettiği kârı rabbü'l-mâl ile paylaşmak istemediği hallerde rabbü'l-mâl ise kâr edildiğini ispat ettiği takdirde kâra ortak olmaktadır:

Zeyd Amr'a mudârebeye akçe verip nice zaman kullanıp “Ribh hâsıl olmadı” dese Zeyd, ribh hâsıl olduğunu isbât eylese Amr'dan hissesin almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olur. Ebussuûd.¹⁵⁰

Mudârib elde ettiği kârı rabbü'l-mâlin izni dışında kullanamaz. Kullandığı takdirde gâsıp ile ilgili hükümler geçerli olmaktadır:

Zeyd Amr'a mudârebeye verdiği akçe ile Amr bir gemi bina edip bir sefer edip fâide oluştuktan sonra Amr gemi dahi bey' edip fâide edicek geminin fâidesinden Zeyd'e vermemeğe kâdir olur mu? el-Cevab: Zeyd akçe gemi binâsı için verdi ise gemi Zeyd'indir. Ve illâ Amr'ındır. Akçe gasbetmiş olur. Aslın odur. Ebussuûd.¹⁵¹

¹⁴⁵ Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-ı Fevziyye*, 337, 2026 no'lu fetva.

¹⁴⁶ Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feziyye*, 339, 2037-2038 no'lu fetva.

¹⁴⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

¹⁴⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

¹⁴⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları*, 161; Benzer fetva için bk. Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Feziyye*, 335.

¹⁵⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a-b.

¹⁵¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b; Benzer fetva için bk. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 484.

Rabbü'l-mâl mudâribin ortaklığa ihanet ettiği gerekçesiyle satın alınan malın yarısını mudârebe satarak sermayeyi kurtarmaya çalıştığı görülmektedir. Bu durumda mudârib rabbü'l-mâldan ecr-i misil ücret alıp alamayacağı fetvaya konu edilmektedir:

Zeyd Amr'a mudârebeye bir miktar akçe verip Amr Zeyd emrettiği metâi alıp sefer eyleyip yedi aydan sonra gelip Zeyd Amr'a "Sen hıyânet edersin" deyû mezbûr metân nısfın aldığı kıymete Amr'a bey' edip mudârebeyi fesh eylese Amr, Zeyd'den yedi ay ettiği hizmet mukâbelesinde ecr-i misil almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Terâzî ile mudârebeyi feshedip Amr metân nısfın aldığı bahâya kâvil edip ondan hâsıl olan ribh cümleden hâsıl olacak ribhin nısfına tutmak olur, alamaz. Ebussuûd.¹⁵²

2.9. Mudârebenin Hükümüne Aykırı Şartlardan Kaynaklanan Sorunlar

Rabbü'l-mâl re'sümâli zarardan korumak için mudârebe akdinin ruhuna aykırı mudâribin zarara müşterek olması ve sermayeye kefil alması gibi bazı şartlar ileri sürüle-bilmektedir:

Zeyd Amr'a bir miktar akçe mudârebeye verdikde "Hüsârân beynimizde müşterek ol-sun" deyip Amr dahi kabul etmiş olsa Amr tasarruf edip mal helâk olsa hüsârânda müşterek olur mu? el-Cevab: Olmazlar. Helâk üzerinedir. Ebussuûd.¹⁵³

Mudârebeye verilen mala kefil alınmaz. Ancak mudârib teaddi ettiği takdirde şek-linde kayıt düşülürse kefil alınabilir, bu durumda zaten mudârib sermayeyi gasp etmiş ol-maktadır:

Mâl-i mudârebeye kefâlet câiz olur mu? el-Cevab: Mudârib teaddî ettiği takdirce kefil dedi ise olur gasp etmiş olur. Ebussuûd.¹⁵⁴

Zeyd Amr'a mudârebe verdiği mala kefil olan Bekir'den gâib iken re'simâli Bekir ah-zedip bir miktar dahi ribh deyû ahz eylese Zeyd'in re'simâl ve ribhden aldığı helâl olur mu? el-Cevab: Olmaz. Mâl-i mudârebeye kefâlet sahîha değildir. Ebussuûd.¹⁵⁵

Zeyd-i reîs Amr'dan mudârebeye bir miktar akçe alıp Bekir mala kefil olsa Zeyd'in gemisi mâl-i mudârebe ile helâk olup Amr akçesini Bekir'den alıcak Bekir dahi Zeyd'den almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Mâl-i mudârebeye kefâlet sahîha değildir meğer ki hıyânet ettiği sâbit olmayınca zamân yoktur. Bekir akçesini Amr'dan yine alır. Ebussuûd.¹⁵⁶

Zeyd'den Amr-ı reîs mudârebeye bir miktar akçe alıp Bekir kefil olsa Amr'ın gemi-siyle mâl-i mudârebe helâk olsa zamân lâzım olur mu? el-Cevab: Mâl-i mudârebeye kefâlet sahîha değildir. Bekir: Hıyânet ederse ben kefil dedi ise öyle ise dahi hıyânet ettiği isbât olıcak zamân yoktur. Bekir'den nesne aldı ise geri reddolunur. Ebussuûd.¹⁵⁷

2.10. Mudârebede Ortaklarla İlgili Sorunlar

2.10.1. Zimmîyle Mudârebe

Osmanlı toplumunda zimmîler cemiyetin ayrılmaz bir parçasıdır. Müslümanlarla çok yakın münasebetler içindedir. Müslümanlarla mudârebe akdi yapabilmektedirler.

¹⁵² Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b.

¹⁵³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a.

¹⁵⁴ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

¹⁵⁵ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

¹⁵⁶ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151b, 153b.

¹⁵⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

Bazı Müslümanlar dinen haram olan şarap vb. işleri zimmîler marifetiyle icra edebilmektedir. Fetvada müslümanın meşru olmayan emrinin boş söz manasında lağv olarak değerlendirilmektedir:

Zeyd Amr-ı zimmîye mudârebeye verdiği akçe ile Amr Zeyd'in emri ile hamr alıp fayda etse Zeyd'e fayda helâl olur mu? el-Cevab: Emir lağv olur. Bey' u şîrâ zimmî kendi ehliyeti ile eder. Ebussuûd.¹⁵⁸

Osmanlı toplumunda o dönemlerde kölelik mevcuttur. Bazı köleler mevraları tarafından bazı iş ve işlemleri yapmak üzere salahiyetli kılınabilir ve böyle kimselere abd-i me'zun denir. Fetvalarda efendinin izni kölesinin bir başkasıyla mudârebe akdi yapmasına engel olmaya çalıştığı görülmektedir:

Zeyd'in abd-i me'zûnuna mudârebeye Amr bir miktar verse Zeyd "Abd-i me'zûnuma mudârebeye ne almışsın rızâm olmadan" demeye kâdir olur mu? el-Cevab: Re'simâl-i mudârebeyi sâhibine verdirmeğe kâdirdir. Ebussuûd.¹⁵⁹

Mudâribin gâibken ölmesi durumunda rabbü'l-mâl de diğer alacaklılar gibi geri de kalan maldan hissesini almaya çalışmaktadır:

Bir nice kimesnelere medyûnken fevt olan Amr'ın "Zeyd'e şu miktar akçe verdim" deyû beyyine ikâmet eyleyip miktâr-ı mezbûrun cümlesin alıp taksîm-i guremâda dâhil olmamağa kâdir olur mu? el-Cevab: Olmaz. Mechûlen fevt olmak ile sâir düyûn gibi mâl-i mudârebe zimmetine lâzım olur. Ebussuûd.¹⁶⁰

2.10.2. Ortaklardan Birinin Ölmesi

Mudârebeye ortaklar karşılıklı anlaşmayla akdi sona erdirebilecekleri gibi taraflardan birinin vefatıyla da akit kendiliğinden sona ermektedir. Bu durumda hukuki bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu sorunlar rabbü'l-mâlin veya mudâribin ölmesine göre değişiklik arz etmektedir.

2.10.2.1. Rabbü'l-mâlin Ölmesi

Rabbü'l-mâlin ölümünden sonra ortaklık batıl olup¹⁶¹ kendiliğinden sona erer.¹⁶² Fakat belli bir süre tayin edilerek yapıldığı takdirde ortaklık ancak sürenin nihayete ermesiyle son bulunmaktadır:

Zeyd mudârebeye aldığı metâi âhar vilâyete iletip ve birine verse bu esnâda rabbü'l-mâl fevt olsa veresesine kable-hulûlî'l-ecel Zeyd'e "Re'simâli ver" demeye kâdir olur mu? el-Cevab: Olmazlar. Ebussuûd.¹⁶³

¹⁵⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a; Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları*, 93

¹⁵⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b-153a.

¹⁶⁰ Fhussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152b.

¹⁶¹ Feyzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fezziyye*, 337, 2022-2023, 2025 no'lu fetva.

¹⁶² Zeyd Amr'dan mudârebe tarikiyle aldığı akçe ile amel etmeden Amr fevt olsa mudârebe bâtil olur mu? el-Cevab: Olur. Bu surette Zeyd meblağ-i mezbur ile Amr'ın fevtinden sonra amel edip şu kadar faide hâsıla olduktan sonra Zeyd meblağ-ı mezburu Amr'ın veresesine verse "Fâide-i merkûmeden dahi bize hisse ver" deyu cebre kâdir olurlar mı? el-Cevab: Olmazlar. (Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 484). Zarar olması halinde ise tazmin eder. Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behcetü'l-Fetava*, 486-487.

¹⁶³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

Mudârib sermayeyi o esnadaki kârıyla birlikte vârislerine iade etmesi gerekir. Kârı masraflara sarf etmesi halinde vârisler anapara dışında kâr isteyemez.¹⁶⁴ Ancak mudârib mudârebe sermayesiyle mal alıp henüz nakde dönmeden rabbü'l-mâl vefat ederse vârisler nakde döndüğündeki kârdan pay isteyebilir.¹⁶⁵ Teslim etmeyip bu esnada sermaye zayı olması halinde tazmin etmesi gerekir, verese izinsiz¹⁶⁶ işletmeye devam etmesi halinde ise tasarrufları hukuken gasp çerçevesinde değerlendirilmektedir:

Zeyd Amr'a bir miktar akçe mudârebeye verdikten sonra Amr nice zaman işletip sonra on yıl gâib gitse mezbûr Amr gâibde iken Zeyd fevt olsa sağüre (kızı) kalıp bâliğa oldukda Amr gelicek Zeyd'in akçesin ribhiyle almağa kâdir olur mu? el-Cevab: Zeyd fevt oluncaya değin hâsil olan ribhi alır sonra hâsil olanı almaz. Zeyd'in fevti ile mudârebe tamam olur. Ondandır sonra tasarrufu gasb olur. Hatta mal zâyî olsa zamân lâzımdır. Ebussuûd.¹⁶⁷

Zeyd Amr-ı reîse mudârebeye bir miktar akçe verip “Ribhinden ne hâsil olursa oğlum Bekir'e nisfin veresin” dedikten sonra Amr akçe tasarruf edip ribhinden Bekir'e hissesin teslîm edip ba'de zemânin Zeyd fevt olup akçe Amr'dan alınmayıp bir nice yıl Amr tasarruf edip Bekir'e verir iken gemi paralanıp akçe dahi helâk olsa Zeyd'in gâib olan oğlu Bişr meblağ-ı merkûmu Amr'dan tazmîne kâdir olur mu? el-Cevab: Zeyd fevt olmağa mudârebe bâtil olur. Ondandır sonra akçeyi kullanmak ile Amr gâsib olur. Zamân lâzımdır. Amma Zeyd fevt olduktan sonra Bekir'e verdiği ribh Bekir'in hissesine tutulur. Amr'dan Bişr hissesini tamam alır. Ebussuûd.¹⁶⁸

Mudâribin sermayanın helak olduğu iddiası ise ancak rabbü'l-mâl hayattayken emrine muhalefet edip etmediğinin, işletirken teaddi ve taksiri olup olmadığının tahkik edilmesinden sonra yemin etmesi şartıyla kabul edilmektedir:

Zeyd Amr'a mudârebeye bir miktar akçe verip ba'dehû fevt oldukda Amr seferden gelip vârislerine “Mâl-i mudârebe helâk oldu” deyû yemîn eylese şer'an zamândan halâs olur mu? el-Cevab: Eğer Zeyd hayatta iken emrine muhâlefet etmedin ve teaddî ve taksir etmedin helâk olduğuna yemîn edip halâs olur. Eğer birisi vâki oldu ise yâhud Zeyd'in fevtinden sonra helâk oldu ise akçe bir defa nakit olup ondan sonra metâ alıp ondan sonra helâk oldu ise zamân lâzımdır. Ebussuûd.¹⁶⁹

2.10.2.2. Mudâribin Ölmesi

Mudâriblerin çokluğu halinde onlardan biri vefat ettiği takdirde diğer ortağın re'sümâlî tam olarak geri ödemesine rağmen bazı veresenin diğer ortaktan da re'sümâl tahsil etmeye çalıştıkları görülmektedir:

Zeyd ile Amr Bekr'den mudârebeye bir miktar akçe aldıktan sonra Zeyd fevt olup Amr zikrolunan akçe-i bi't-tamâm Bekr'e teslîm eyledikten sonra verese-i Zeyd akçenin nisfin Zeyd almış idi deyû Amr'dan taleb edüb almağa kâdir olur mu? Beyân buyurulub

¹⁶⁴ Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-ı Fevziyye*, 338, 2028 no'lu fetva.

¹⁶⁵ Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, 338, 2033 no'lu fetva.

¹⁶⁶ Verese izniyle mudarebeye devam edilmesiyle ilgili fetva için bk. Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, 336, 2019 no'lu fetva.

¹⁶⁷ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a-b.

¹⁶⁸ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150b; Mudâribin köle işi yapmasının men edildiği fetva için bk. Fevzullah Efendi, *Fetâvâ-yı Fevziyye*, 336, 2020 no'lu fetva.

¹⁶⁹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153a.

müsâb oluna. *el-Cevab* -Allah-u a'lem- : Olmazlar. Sahibine teslim olunduktan sonra Amr'ın teslimi ile kendiler teslimin farkı yoktur. Ketebehû Ebussuûd el-hakîr üfiye anhü.¹⁷⁰

Fetvalarda mudâribin zimmetinde olan deynin mudârebe ortaklığından kaynaklanan borçlardan daha öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Deyn, geniş anlamda “zimmette sabit olan şey” diye tarif edilir.¹⁷¹ Bir başka anlamda deyn, vâcib bir fiilin yani itibarî malî teslim işleminin adıdır.¹⁷² Mudârebeden olan deyn ile karz cihetinden olan deyn ödeme esnasında eşit olamaz. Ancak teaddi ve öldüğünü bilmeden işlem yaparsa bu durumda tazmin sorumluluğu doğar. Bu durumda mal mudârebelikten çıkarak deyne dönüşür diğer deynlerle eşit hale gelir:

Mâl-i mudârebeden olan deyn ile karz cihetinden olan deyn taksîm-i guremâda tesviye olunur mu? *el-Cevab*: Mâl-i mudârebeden deyn olmak muhâldir. Ya teaddî ile mücehelen fevt ile zamân lâzımdır. Olmayınca ehad-i vecheyn ile zamân lâzım olıcak mal mudârebelikten çıkar deyn olur sâir düyûna müsâvidir. Ebussuûd.¹⁷³

Zeyd-i reîs medyûnen fevt olsa dâyini Amr vârisi yüzüne deyni isbât edip aldıkda mudârebeye mal veren kimesneler “Bizim yüzümüze isbât eyle” demeğe kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olmazlar deyn mal-ı muhît olmayıcak. Ebussuûd.¹⁷⁴

Mudârib iş yolculuğu esnasında vefat ettiğinde beraberindeki malın devlet korumasına alındığı veresinin devletten onu teslim aldığı ve rabbü'l-mâlin de söz konusu sermayenin mudârebe malı olduğunu ispat ederek vereseden geri almaya çalıştığı görülmektedir:

Zeyd mudârebe ile Amr'a yedi bin akçe verip Amr bir vilâyette ölüp Beytülmâl metrukâtın zabtedip vereseşi varıp emîn elinden yedi bin akçesin isbât eyleyip alsalar Zeyd meblağ-ı merkûmu veresinin elinden almağa kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olur. Ebussuûd.¹⁷⁵

Zeyd Amr-ı reîse mudârebeye akçe verip Amr nice yıllar akçeyi kullanıp ba'dehû Amr fevt olup cümle terike Bekr-i vârise müntakil olup Zeyd akçesini Bekir'in yüzüne isbât edip terike-i Amr'dan aslını ve faydasını almağa kâdir olur mu? *el-Cevab*: Olur faydasını dahi isbât edicek. Ebussuûd.¹⁷⁶

2.11. Mudârebeyle İlgili Yasal İşlemler

Mudârebe ortaklığıyla ilgili birçok ihtilafın çıktığı ve bazısının mahkemelere yansıdığı görülmektedir. Bu asırlara ait şer'îye sicillerinde mudârebeyle ilgili bazı kayıtlara rastlanmaktadır.¹⁷⁷ Fetvalarda da dava süreciyle ilgili bazı ifadelere rastlanmaktadır.

¹⁷⁰ Komisyon, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (Şehid Ali Paşa, 2867), vr. 75a.

¹⁷¹ Mecelle, Md. 158.

¹⁷² Kâsânî, *Bedâiu's-Sanâi*, 7/196; Mehmet Âkif Aydın, “Deyn”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayıncılık, 1994), 9/266-268.

¹⁷³ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150a.

¹⁷⁴ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 153b.

¹⁷⁵ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 152a.

¹⁷⁶ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 150b.

¹⁷⁷ Gedikli, *Osmanlı Şirket Kültürü*, 102-120.

Fetva, şer'î hükmü açıklamakta yani bir nevi istişârî mahiyettedir. Burada kadının görevi, fetvalardan davayla ilgili olanı bulup belli bir hükme ulaşmaktır. Bu açıdan kazâ, fetvanın uygulamaya bakan yönüdür. Kadı âmme velâyetine, müftü ise ilmî selâhiyetine istinâden görev yapmaktadır.¹⁷⁸ Bu dönemde kadılar, ihtiyaç duymaları hâlinde müftülerden fetva isteyebilmektedir.¹⁷⁹ Kadılar, reddine yönelik hukuki gerekçeleri olmadan bir fetvanın aksine hüküm veremez. Dolayısıyla mudârebe ortakları, her aşamada müftüye başvurabilmekte, bazen kadıdan aldıkları ilâmı müftülere götürüp inceletmektedir. Bir fetvada mudâribin helak olduğuna dair beyanı hâkim tarafından tahkik edilmekte, sayı konusundaki yalanının tazmini gerektirip gerektirmediği araştırılmaktadır:

Zeyd-i reîsin gemisi paralanıp içinde olan mâl-i mudârebe zâyi olduğunda kâdı, Zeyd'e adedinden suâl edip Zeyd'in mücerred adedinde kızbi zâhir olmak cümle malı tazmîn ettirmeye kâdir olur mu? el-Cevab: Kâdir olmaz taksirinsiz paralandı dedikte sâdik olcuk. Ebussuûd.¹⁸⁰

Zeyd'in âhar şehirdeki Amr üzerindeki mâl-i mudârebe için getirilen nakl-i şehâdede "Amr'ın mukırr idüğü (ikrar ettiği) ya münkir idüğü Amr yazılmamış" deyu kâdî-i mektûbun ileyh tutmamağa kâdir olur mu? el-Cevab: Şâhidler "Amr'ın zimmetinde deyu" şehâdet ettiler ise inkârı ya teaddîsi ya muhâlefeti yazılmak lâzımdır. "Elinde deyu" şehâdet ettilerse naklin sâir cihetinden haleli yok ise kabûl meşrûdur. Ebussuûd.¹⁸¹

Sonuç

Osmanlı dönemi fetva literatüründe mudârebe akdi, fıkıh geleneğinde olduğu gibi şirket bölümünden ayrı müstakil başlıklarda yer almaktadır. Mudârebeyle ilgili fetvaların daha çok uygulama esnasında ortaya çıkan sorunlar ve çözümleri yansıttığı anlaşılmaktadır. 16. ve 18. asırlara ait öne çıkan fetva mecmuaları incelendiğinde gerek sayı gerekse ihtiva ettiği konular bakımından mudârebe ortaklığının Osmanlı toplumunda yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Zira bu ortaklık sermavedar açısından sermavesini işletmenin, girişimci açısından da finansman ihtiyacını karşılamanın en kullanışlı araçlarından biri olduğu söylenebilir. Özellikle ticaret yapma imkânı olmayan bazı kimselerin bu ortaklığı tercih etmeleri söz konusudur. Mudâribin ortaklıkta faal, rabbü'l-mâlin pasif kalması ortakların daha çok ihtilafa düşmesine imkân verdiği anlaşılmaktadır. Bu durumun diğer ortaklık türlerine göre mudârebeyle ilgili meselelerin daha fazla fetvalara yansımına sebep olduğu söylenebilir.

Mudârebeyle ilgili fetvalarda sıkça geçen denizle ilgili "Zeyd-i reis", "Karadeniz ve Akdeniz" gibi ifadeler söz konusu asırlarda Osmanlı Devleti'nde daha çok İstanbul merkezli Akdeniz ve Karadeniz havzasında tarım ve ticarete yönelik işler için mudârebe ortaklığı yapıldığı görülmektedir. Bu sayede girişimciler, kısa vadeli finansman ihtiyaçlarını karşıladıkları anlaşılmaktadır.

¹⁷⁸ İsmail Hakkı İzmirli, *Kitâbu'l-İftâ* (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1336), 5; Ali Himmet Berki, *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku* (Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayıncılık, 1955), 52; Murat Akgündüz, *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık* (İstanbul: Beyan Yayıncılık, 2002), 219-220.

¹⁷⁹ Mehmed Aziz Çavuşzâde, *Dürrü's-Sükûk*, (İstanbul: Âmire Matbaası, 1277), 1/73.

¹⁸⁰ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 151a.

¹⁸¹ Ebussuûd, *Mecmûatü'l-fetâvâ* (İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 187), vr. 125a.

Araştırmada mudârebe ortaklığında mudâribin teaddisi olmadığı takdirde re'sümâl-deki zarardan sorumlu olmaması ve rabbü'l-mâlin takyidinde muhalif yaptığı işlemlerden dolayı kâr etmesi halinde kârın kendisine kalmasıyla mudâribin daha fazla risk almasına imkân verdiği görülmektedir. Bu durum rabbü'l-mâlin sermayesini zarardan korumak amacıyla mudârebe ver, zaman ve süreyle ilgili çeşitli sınırlamalar getirmeye çalışmasına hatta daha da ileri giderek mudâribin sermayedeki zarara müşterek olması veya sermayeye kefil olması gibi fıkhîta yer aldığı şekliyle mudârebe akdinin ruhuna avkırı bazı şartlar ileri sürmesine sebep olmaktadır. Buna rağmen mudâribin ileili şartlara pek fazla riâvet etmeverek bazı hallerde sermavenin zâyî olmasına sebep olduğu bunun ise teaddi kapsamında değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Rabbü'l-mâl ile mudâribin temel ihtilaf noktalarından birinin de re'sümâlin karz, muâmele veya mudârebe olarak verilip verilmediği meselesidir. Özellikle ortaklığın zarar etmesi halinde rabbü'l-mâl, ana sermayesini kurtarmak, mudâribin ise tazmin yükümlülüğünden kaçınmak için uğraştığı görülmektedir. Hatta bazı fetvalarda rabbü'l-mâl, mudâribden kâr payı alırken, sermayenin mahiyetini gündem yapmazken zarar ortaya çıktığı hallerde karz verdiğini iddia edebilmektedir. Burada rabbü'l-mâlin karz verdiği iddiasına karşılık, mudârib mudârebeye aldığını ileri sürmektedir. Fetvalarda ortaklar herhangi bir delil ortaya koymadığı veya her iki tarafın delil ortaya koyduğu hallerde karz delili kabul edilmekte, deliller arasında herhangi bir tercih yapılmadığı takdirde ise sermaye zâyî olmuşsa karz, kâr elde edilmişse mudârebe delilinin tercih edildiği görülmektedir. Çünkü mudârib, rabbü'l-mâlin izniyle sermayeyi kabzettiğine göre rabbü'l-mâl de malı teslim ettiğini itiraf etmektedir. Bu durumda mudârebe tazmin davası açılabilir. Ancak rabbü'l-mâlin karz verdiğine dair delili olmadığı hallerde mudâribin mudârebe olduğuna dair yemini kabul edilir.

Karzdaki kavnaklanan devnin mudârebe ortaklığından kaynaklanan alacaklardan daha öncelikli olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca re'sümâlin ve kârın teslimiyle ilgili bazı sorunlar çıktığı anlaşılmaktadır. Bu konuda mudâribin adil ve güvenilir olması halinde re'sümâli rabbü'l-mâl teslim ettiğine dair yemini yeterli görülmektedir.

Fetvalarda rabbü'l-mâlin buğday, kendir, bez ve koyun gibi taşınır malları re'sümâl yapmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak rabbü'l-mâl vekâlet verip mudârebeye kullanmasını söylediği takdirde mudârebe akdi kurulmuş olmadığı görülmektedir. Ayrıca mudâribin emeği dışında kendisinin sermaye ilave ettiğine dair iddiası şu şartlarda kabul edilmektedir:

1) Rabbü'l-mâl tarafından izin verilmiş olmalıdır. İzin verilmeden mudârebeye mal kattığı takdirde yemini tasdik edilmez ve rabbü'l-mâlin verdiği mudârebe sermayesini tazmin etmesi gerekir, mevcut mallar ise kendisinde kalır.

2) Mudâribin satın aldığı ticari ürünlerin mudârebe malı olduğunu ikrar etmiş olmalıdır. Zira ikrar ettikten sonra kendi malını kattığı iddiaları kabul edilmez.

Şayet mudârib, rabbü'l-mâlin bilgisi dâhilinde re'sümâli kendi malına katıp işletirken vefat etmesi halinde ise fetvalarda öncelikle rabbü'l-mâlin korunmaya çalışıldığı görülmektedir. Mudârib mudârebe malını beyan etmeden öldüğü takdirde mevcut mal mudârebe sermayesini karşılamazsa öncelikle re'sümâlin tazmin edilmesi gerekmektedir.

Mudârebeyle ilgili zarar ve ziyan hususlarının diğer meselelere göre daha fazla fetvalara konu olduğu söylenebilir. Bunların bir kısmı mudâribin ihmal ve kötü niyetli tutumundan bir kısmı olumsuz piyasa şartlarından diğer bir kısmı da geminin batması gibi

fizikî olumsuz şartlardan kaynaklandığı görülmektedir. Bunlardan hareketle söz konusu asırlarda zararın kaynaklandığı alanları tespit etmek de mümkündür. Bunlar arasında deniz araçlarının batma ve yan yatmaları öne çıkmaktadır.

Mudârebe akdi örneğinde araştırma yapılan asırlarda fetvalarla fıkıh geleneği arasında yani teori ile pratik arasında bir uyumsuzluğa rastlanmadığı söylenebilir. Bu ortaklık, günümüzde faize dayalı iktisadi düzenden kurtaracak alternatif yollardan biri olarak ileri sürülmektedir. Bu tür iddiaların araştırma yapılan dönemlerle ilgili tecrübeleri göz ardı ettikleri anlaşılmaktadır. Bu alanda değişen ticari örfü dikkate alınmadan yapılacak öneriler temenniden öte bir anlam ifade etmeyecektir. Ayrıca “Mülkiyetle Sona Eren Mudârebe”, “Müşterek Mudârebe” ve “Mudârebe Sukuk” gibi içinde mudârebe ismi geçen çeşitli çağdaş mudârebe ortaklıklarının klasik mudârebe ortaklığına dair hükümleri esas alarak değerlendirmek pek de isabetli bir yaklaşım olmayacaktır. Zira bu ortaklık yapıları çağımızın bir gereği olarak mürekkep, karma ve kendine özgü mahiyette olabilmektedir. Dolayısıyla akitlerle ilgili genel ilkeler çerçevesinde adalet ve hakkaniyet ölçülerine göre hüküm vermek daha isabetli bir yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- Akgündüz, Murat. *Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislâmlık*. İstanbul: Beyan Yayıncılık, 2002.
- Apaydın, H. Yunus. “İne”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 22/283-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Apaydın, H. Yunus. “Karz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 24/520-525. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Arslanlı, Halil. *Kollektif ve Komandit Şirketler*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1958.
- Atar, Fahrettin. “İftâ Teşkilatının Ortaya Çıkışı”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1985), 19-48.
- Aybakan, Bilal. “Muâmele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 30: 319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Deyn”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 9/266-268. İstanbul: TDV Yayıncılık, 1994.
- Aydın, Mehmet Âkif. “Gasp”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 13/387-392. İstanbul: TDV Yay. 1996.
- Aynî, Ebu Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed b. Musa el-Ayntabi. *el-Binaye fi Şerhi'l-Hidaye*. I-X. Beyrut: Dâri'l-Fıkr, 1980.
- Bacha, Obivathulla Ismath. “Conventional Versus Mudârabah Financing: An Agency Cost Perspective”. *Journal of Islamic Economics* 4/1-2 (1995), 33-49.
- Bayındır, Servet. *Fıkıhî ve İktisâdî Açıldan İslâmî Finans* (Para ve Sermaye Piyasaları) İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayıncılık, 2015.
- Berki, Ali Himmet. *Hukuk Tarihinde İslâm Hukuku*. Ankara: Diyanet İşleri Reisliği Yayıncılık, 1955.
- Bilgin, Vejdî. *Fakih ve Toplum*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Çavuşzâde, Mehmed Aziz. *Dürrü's-Sükûk*. İstanbul: Âmire Matbaası, 1277.
- Çelik, İmran. “Meşru Bir Yatırım Aracı Olarak Mudârebe ve Günümüzde Kullanımı”. *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 1/3 (2017), 381-395.
- Çiller, Tansu-Çizakça, Murat. *Türk Finans Kesiminde Sorunlar ve Reform Önerileri* İstanbul: İstanbul Sanayi Odası Yayıncılık, 1989.
- Durmuş, Abdullah. “Modern Bir Finansal Araç Olarak Sukuk ve Fıkhi Açıldan Tahlili”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 16 (2010), 141-156.
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'nin Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Şûle Yayıncılık, 1998.

- Ebussuûd, Muhammed İmâduddin. *Mecmûatü'l-Fetâvâ*. Der. Veli b. Yusuf İstanbul: İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi, 178.
- Ebussuûd, Muhammed İmâduddin. *Mecmûatü'l-fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 3406.
- Ekinci, Mustafa. *Anadolu Alevîlâi'nin Tarihsel Arka Planı*. İstanbul: Bevan Yayıncılık, 2002.
- Fezullah Efendi. *Fetâvâ-yı Fezziyye*. Haz. Süleyman Kaya. İstanbul: Klasik Yayıncılık, 2009.
- Gedikli, Fethi. "İstanbul'da Para Vakıfları ve Mudârebe". *Osmanlı Hukuku: Makaleler*. İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2012, 31-47.
- Gedikli, Fethi. *Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Göner, Doruk. "İslam Hukukunda Mudârebe (Emek+Sermaye) Şirketinde Tarafların Hak ve Borçları". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 63/1-2 (2005), 193-212.
- Hamdemirci Ahmet- Görmüş, Sakir. "Kapitalizm'in Sarmalından Bir Çıkış Yolu Olarak Adil Ekonomik Düzen'in Kredileşme İlkeleri". *Route Education and Social Science Journal* 27 (2018), 1296-1316.
- Hammâd, Nezih Kemâl. *el-Ukûdül-mürekkebe fi'l-fikhi'l-İslâmiyyi*. Dimeşk: Dâru'l-kalem, 1325/2004.
- Hattâb, Abdurrahman Muhammed b. Muhammed. *Mevâhibu'l-celil li-şerhi Muhtasar-ı Halil*. thk. Zeke-riya Umevrât. Beyrut: Dâr-u âlimi'l-kütüb, 2003.
- Hayyat, Abdülaziz İzzet. *eş-Şerikât fi-ş-Şeriatü'l-İslâmiyye ve'l-Kanunu'l-Vaz'i*. Beyrut: Müessesetür'r-risale, 4. Baskı, 1994.
- Heyet. *Mecmûatü'l-fetâvâ* İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2867.
- Huneyni, Muhammed Vecih. "Tasmînu Hiyârâti Mâliyye İslâmiyye li'l-Mudârebe ve İdâreti'l-Mehâtır". *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)* (21-23 October 2015). 2/233-262. Sakarva: Turkev Proceedings. 2016.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endelüsî el-Kurtubî ez-Zahirî. *el-Muhallâ bi'l-âsâr*. Beyrût: Dârü'l-İlmiye, 1988.
- İbn İshak, Muhammed b. İshak b. Yesar. *Siretü İbn İshak*. thk. Muhammed Hamidullah. XIII Cilt. Konya: Hayra Hizmet Vakfı Yayıncılık, 1981.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Âşir Ef., 270.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Fetâvâ-yı İbn Kemal*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Nuru-osmaniye, 1967.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Fetâvâ-yı Kemalpaşazâde der Hakk-ı Kızılbaş*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Ef., 3548, vr. 45a-47b.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *İzâhu'l-İslâh*. İstanbul: Fatih, 1485.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Risâle fi Mesâili'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yeni Cami, 685.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi, 1224.
- İbn Kemal Paşa, Ahmed b. Süleyman. *Mecmau'l-mesâilî-ş-şer'iyye fi'l-ulûmî'd-dîniyye*. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler-Türkçe, 6253.
- İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebi'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem. *el-Kâmil fi't-tarih*. Beyrut: 1965.
- İbnü'l-Hümmam, Kemalüddin Muhammed b. Abdilvahid b. Abdülhamid. b. Mes'ud. *Şerhu Fethi'l-Kadir*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1977.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslam Hukuku*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.
- İnanır, Ahmet. *Kanûnî Devrinde Osmanlı'da Hukukî Hayat*. İstanbul: OSAV Yayıncılık, 2011.
- İnanır, Ahmet. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde Fetvanın Yeri ve Günümüz Osmanlı Araştırmaları Bakımından Kaynak Değeri". *Osmanlı'da Fıkıh ve Hukuk*. ed. Süleyman Kaya - Haşim Şahin. 133-149. İstanbul: Mahya Yayınları, 2017.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Kitâbu'l-İftâ*. İstanbul: Evkaf Matbaası, 1336.

- Kallek, Cengiz. "Mudârebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/359-363. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Kasani, Alauddin Ebu Bekir b. Mes'ud. *Kitabu Bedâiu's-Sanâi fi Tertibi's-Şerai*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1986.
- Komisyon. *Faizsiz Bankacılık Standartları*, Çev. İshak Emin Aktepe/Mehmet Odabaşı İstanbul: TKBB Yayıncılık, 2012.
- Köse, Murtaza. "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudârebe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2002), 151-177.
- Kumaş, M. Salih & Abdullayev, Elman. "Bir Finansman Modeli Olarak Mudârebe'nin Faizsiz Bankacılıkta Etkin Şekilde Kullanılması Sürecinde Sivil Toplum Örgütlerinin Aktif Rol Üstlenmesi". *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies = Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finans Araştırmaları Dergisi* 2/1 (2016), 67-87.
- Merğînânî, Ali b. Ebî Bekir b. Abdulcelil. *el-Hidâye şerh-u Bidâyeti'l-mubtedî*. thk. Tallâl Yusuf. Beyrut: Dâru kütübi'l-ilmîyye, 1990, 3/225.
- Mısrî, Refik Yunus. *Buhûs fi'l-mesârifi'l-İslâmiyye*. Dımaşk: Dâru'l-fıkr, 2001.
- Neccâr, Ahmed. *el-Asâle ve'l-muâsıra fi menheci tenmiyeti's-şâmile; Bünûk bilâ fevâid kadıyyetü bünûki'l-iddihâri'l-mahalliyye* Cidde: 1985.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Muhyiddin b. Şeref. *el-Mecmu Şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dâru'l-fıkr, ts.
- Özcan, Tahsin. "Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 3 (1999), 273-275.
- Sahnun, Mahmud-Hannan el-Umrâvi, "Sukûkü'l-Mudârebeti'l-Hadrâ ve Devruhâ fi Tahkiki Mukavemâti't-Tenmiyeti'l-Müstedâme". *International Congress on Islamic Economics and Finance (ICI-SF) 21-23 October 2015*. 3/210-220. Sakarya: Turkey Proceedings, 2016.
- Savaş, Saim. *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*. İstanbul: Vadi Yayıncılık, 2002.
- Serahsî, Ebubekir Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl. *Mebcut*. Beyrut: Dâru'l-marife, 1993.
- Sun'ullah Efendi. *Fetâvâ-yı Sun'ullah Efendi*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hüsnü Paşa, 502.
- Şekerci, Osman. *İslâm Şirketler Hukuku* İstanbul, Marifet Yayıncılık, 1981.
- Şeybânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hasen. *el-Camiu's-Sagîr*. Beyrut: y.y., 1986.
- Şurunbilali, Ebu'l-İhlas Hasan b. Ammar b. Ali el-Vefai. *Günyetü Zevi'l Ahkam fi Buğyeti Düreri'l-Hükkam*. İstanbul: 1976.
- Tekindağ, Şehabettin. "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih-Enstitüsü Dergisi* 27/22, (1968), 50-79.
- Yenişehirli Abdullah Efendi. *Behcetü'l-Fetava Maa'n-Nükul*. İstanbul: Dâru't-Tibâati'l-Âmire, 1266.
- Yıldız, Yunus Emre. *Kamu Kurumlarının Finansmanında Mudârebe İmkânlarının Uygulanması*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Zafenî, Abdülelah. *Mudârebe Şirketlerinin Akitleri ve Çağdaş Uygulanılışı*. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.